A 5427.

Haridusе sônaraamat.

Piltidega, linnaplaanidega ja mitmewärwiliste kaartidega kaunistatud.

Dr. med. Joh. Ottas'e, cand. jur. O. Rütli, cand. theol. A. Klasep'a, cand. rer. com. H. Margens'i, cand. phil. Aawik'u, kooliõpetaja K. Masing'i, ajakirjaniku J. Jlwes'e, kirjaniku A. Kitzberg'i, stud. med. A. Koger'i, stud. rer. natur. M. Pill'i, rohuteadlase A. Kuusk'i, stud. phys. A. Lukkiep'a, stud. agr. J. Hünerson'i, muusika kunstniku M. Saar'e, stud. med. vet. Joh. Kool'i kaastegewusel toimetanud **J. Muide.**

4. wihk.

Hind 25 Kop.

Tartus.
P. Schmidt'i raamatukauplusе kirjastus.
1908.

Lühendused.

a. — aastal, aastast.
Ar. k. — Arabia keeli, keelest.
C. — Celsius.
E. k. — Eesti keeli.
e. Kr. — enne Kristuse sündimist.
Ebr. k. — Ebrea keeli, keelest.
el. — elanikku, elanikuga.
gr. — grammi.
Gr. k. — Greeka keelest, keeli.
Hisp. k. — Hispania keeli, keelest.
Ingl. k. — Inglise keeli, keelest.
in. — inimest, inimesega.
j. — jalga.
jne. — ja nii edasi.
k. — keeli, keelest
kirj. — kirjutas.
kgr. — kilogrammi.
km. — kilometert.
kub. — kubermangus.
l. — loe.
Lad. k. — Ladina keeli, keelest.
m. — metert.
milj. — miljoni.
n. n. — nii nimetatud.
P.-A. — Põhja-Amerika.
p. Kr. — pärast Kristuse sündimist.
Pr. k. — Prantsuse keeli, keelest.
R. — Reaumur.
rkm. — ruutkilometert.
rw. — ruutwersta.
Sk. k. — Saksa keelest, keeli.
Sm. k. — Soome keelest, keeli.
snd. — sündis, sündinud.
s. o. — see on.
sr. — suri, surnud.
u. — umbes.
w. — wersta.
wrdl. — võrdle.
wt. — waata.
W. k. — Wene keeli, keelest.

Aasta-arwud isiku ristimise taga tähendawad: **esimene arw,** isiku sündimise-aastat, **teine arw,** isiku suremise-aastat; näit. **Achenwall,** Gottfried (1719—72), s. o. Gottfried Achenwall sündis 1719 aastal ja suri 1772 aastal.

Wäljamaa riikide suuruse, jõgede pikkuse, mägede kõrguse jne. juures tarwitatakse metrimõõtusid, niisamuti tähendatakse wäljamaa raskuse-mõõdud grammidega ja kilogrammidega.

1 meter = 3 jalga $3^{37}/_{100}$ tolli.
1 kilometer = $468^{7}/_{10}$ sülda = $^{84}/_{100}$ wersta.
1 kilogramm = 2 naela 42 solotnikku $40^{86}/_{100}$ dooli.
1 gramm = $22^{565}/_{1000}$ dooli.

---

60 7 40
ENSV TA
Kirjandusmuuseumi
Arhiivraamatukogu

selle riigi ülemwõimu, kelle liikmed nad on, makswaks ja lasewad oma wälimisi asju selle keskwalitsuse kaudu ajada, talitawad aga siisemistes asjus takistamatalt oma tahtmise järel. Neil on oma parlament, kelle otsused seadused on, ilma et neile ülemwõimu kinnitust tarwis oleks. Ja neil on oma walitsus, kes selle parlamendi otsusi täidab. Keskriigi walitsusel ei ole õigust tema tegewuse järel walwata ega teda wastutusele wõtta, tema wastutab ainult ise oma parlamendi ees, ja see teeb ainult oma walijate, oma rahwa tahtmist. A-ga maad kannawad sagedasti riigi nime, nii Saksamaa üksikud riigid — nagu Baieri-Saksenimaa jne. — Põhja-Ameerika ühisuses olewad riigid, Schweizi kantonid ja Australia ühisuses olewad asumaad. A-ks nimetatakse ka o m a w a l i t s u s t (s e l f g o v e r n m e n t). See annab kubermangudele, kreisidele ja kogukondadele (ka kirikutele, ülikoolidele jne.) õiguse oma asju ise oma meeste waral ajada, kuna bürokratiline walitsusewiis kohalikud asjad riigiwalitsuse poolt nimetatud ametnikkude walitseda jätab. Aga kohalikud wolikogud, kes omawalitsuse põhjal rahwa poolt walitakse, wõiwad ainult riigiseaduste järel talitada, ise oma seadusandmise õigust, nagu politiilise autonoomiaga maade saadikute-kogudel, ei ole neil mitte. Kohalikud määrused, mis nemad annawad, wõiwad ainult wähese tähtsusega olla ja pääle selle tulewad nad riigi poolt kinnitada. Walitud wolikogud ja ametnikud seisawad riigi ülewaatuse all. Wähem wabadel maadel astub ülewaatuse asemele sagedasti eestkostmine, nii et neil omawalitsusest enam palju järele ei jää. Selle wastu on Inglisemaal ja Põhja-Amerikas omawalitsuse asutustel palju wabadust. Ka on nende wõimupiirid sääl laialisemad kui mujal, ja nad õiendawad sääl palju asju, mis mujal riigiwalitsuse käes on.

Autoplastika (Gr. k.), rikutud kehaliikme parandamine terwe keha osa abil, mis haige enese küljest wõetakse. Näit. rikutud nina parandatakse haige enese otsa, pale ehk õla päält wõetud nahaga.

Autópsia (Gr. k.), 1) midagi oma enese silmadega nägema; 2) haige keha ehk elundite läbiwaatamine; 3) haiguse äratundmine, ilma et haige käest haiguse üle midagi küsitakse.

Autor (Lad. k.), 1) raamatu ehk kirjatüki kirjutaja; 2) kunstitöö tegija ehk walmistaja.

Autoriteet ehk **autorität** (Lad. k. auctóritas), lugupidamine, lugupidamise pääl põhjenew wõi lugupidamist andew wõim, suur waimline mõju. A u t o r i t e e t i d e k s nimetatakse teadusemehi, kelle arwamisi iseäranis austatakse.

Autotherapia ehk **autofüsiotherapia** (Gr. k.) isearstimine; looduse-jõuu abil arstimine ehk rohitsemine.

Autotypia (Gr. k.), wt. zinkografia.

Auukodaniku seisus, Wenemaal

1832 a. sisseseatud seisus, mille liikmetel mõni eesõigus rohkem on, kui harilikul linna kodanikul. Auukodaniku seisuse liikmed on kaheseguseд: a) isiklikud auukodanikud (W. k. личные почетные граждане) ja b) päritawad auukodanikud (W. k. потомственные почетные граждане). Isiklikkude auukodanikkude hulka arwatakse: alama waimuliku seisuse liikmete (церковные причетники) järeltulijad; isikud, kellel riigiteenistuse eśimese klassi auunimi (чинъ XIV класса) ehk kes Wene riigi ülikooli wõi mõne teise kõrgema eesõigustega kooli lõpetanud jne. Päritawa auukodanikkude hulka arwatakse: isikliku mõisniku wõi waimuliku seisuse liikmete järeltulijad; seesuguseд kaupmeheд, kellel kaubanõuuniku auunimi ehk kes mingi auutähe (ordeni) on saanud; isikud, kes ülikooli doktori wõi magistri auunimega lõpetanud jne.

Auunimed (W. k. чины). Wene keiser Peter I. jagas kõik riigiametnikud (niihästi kodanlikus teenistuses olijad kui ka sõjawäes teenijad) 14 klassisse. Wt. lhk. 99.

Auutähed ehk **ordenid.** Wenemaal on järgmiseд auutähed ehk ordenid: 1) Andrease, 2) Jekaterina (antakse üksi naisterahwastele, 2 järku), 3) Aleksander Newski, 4) Georgi (4 järku), 5) Wladimiri (4 järku), 6) Walge Kotka, 7) Anna (4 järku) ja 8) Stanislaus'e (3 järku). — Andrease, Jekaterina, Aleksander Newski, Georgi, Wladimiri ja Anna auutähed kutsutakse keiserlikkudeks auutähtedeks ehk ordenideks (императорские ордены), kuna Walge Kotka ja Stanislause auutähed tsaarilisteks auutähtedeks (царскie ордены) nimetatakse. — Auutähtesid ehk ordenid antakse kasuliku ja auuwäärilise teenistuse eest isamaa (Wenemaa) hääks. Kõik need isikud, kes ühe eelnimetatud auutähtedest on saanud, pääle Anna 2-se, 3-ma ja 4-ma järgu ning Stanislause 2-se ja 3-ma järgu, tõstetakse päritawasse mõisniku seisusesse, kui nad selle seisuse liikmeд weel mitte ei ole. Need aga, kellele Anna 2-se, 3-ma järgu wõi Stanislause 2-se ehk 3-ma järgu auutäht antakse, ülendatakse isiklikusse mõisniku seisusesse.

Auutähed.

Auvergne (l. owärnj), Prantsuse maakond, 15,000 rkm. suur, 850,000 in. Siia arwatakse Cantali ja Puy de Dome departemendid (kubermangud). Jõgedest, mis A-s leida, olgu nimetatud: Allier, Dore, Dordogne. Mäed: Plomb du Cantal (1858 m. kõrge) ja Puy de Dome (1465 m. kõrge).

Ave Maria (Lad. k.), ole terwitatud Maria! Nii teretas pääingel Gabriel püha neitsit Maarjat, kui

Klaſs	Kodanlikus teenistuſes.	Sõjateenistuſes		Aunstuſed.
		Maawäes.	Merewäes.	
1.	Государственный канцлеръ Riigi kantsler.	Генералъ-фелдъ-маршалъ. Kindral-feldmarſchal.	Генералъ-адмиралъ. Kindral-admiral.	Высоко-превосходительство. Kõrge-ülimalt-auväärt.
2.	Дѣйствительный тайный совѣтникъ. Tõſine ſalanõunik.	Генералъ. Kindral.	Адмиралъ. Admiral.	
3.	Тайный совѣтникъ. Salanõunik.	Генералъ-лейтенантъ. Kindral-leitenant.	Вице-адмиралъ. Wiitſe-admiral.	Превосходительство. Kõrge-auväärt.
4.	Дѣйствительный статскій совѣтникъ. Tõſine riiginõunik.	Генералъ-маіоръ. Kindral-major.	Контръ-адмиралъ. Kontr-admiral.	
5.	Статскій совѣтникъ. Riiginõunik.	—	—	Высокородіе. Kõrgeſt ſündinud.
6.	Коллежскій совѣтникъ. Kollegianõunik.	Полковникъ. Polkownik.	Капитанъ I. ранга. 1. järgu kapten.	Высокоблагородіе. Kõrgeſt auväärt ja ſündinud.
7.	Надворный совѣтникъ. Õuenõunik.	Подполковникъ. Alampolkownik.	Капитанъ II. ранга. 2. järgu kapten.	
8.	Коллежскій ассесоръ. Kollegia aſeſſor.	Капитанъ. Kapten.	Капитанъ-лейтенантъ. Kapten-leitenant.	
9.	Титулярный совѣтникъ. Nimenõunik.	Штабсъ-капитанъ. Staabi-kapten.	Лейтенантъ. Leitenant.	Благородіе. Auväärt ja ſündinud.
10.	Коллежскій секретарь. Kollegia ſekretär.	Поручикъ. Leitenant (porutſchik).	—	
11.	Корабельный совѣтникъ. Laewanõunik.	—	—	
12.	Губернскій секретарь. Kubermangu ſekretär.	Подпоручикъ. Alam-leitenant.	Мичманъ Mitſchman.	
13.	Провинціальный секретарь. Prowintſial ſekretär.	Прапорщикъ. Praporſtſchik.	—	
14.	Коллежскій регистраторъ. Kollegia regiſtrator.	—	—	

Neiſt aunnimede klaſſideſt on nüüd 11. klaſs ära kaotatud.

ta temale rõõmuſõnumid tõi. — Tähtjas palwe katoliku uſus.

Avena mollis, wt. meſihein.

Avenue (Pr. k., l. awnüü), lai, puudega kaunistatud uulits.

Averrhoës, arablaste kõige kuulſam mõttetark, ſnd. 1120 Cordovas, ſuri 1198 Marokkos, tõlkis Aristoteles'e kirjad Arabia keelde ja kirjutas ſeletuſed nende kohta, mis päraſt Ladina keelde ümber pandi. Ta kirjutas ka arstiteaduſeliſi tööſid. Oma kirjade läbi on ta keſkaja teaduſe kohta ka Lääne-maadel ſuurt mõju awaldanud. A. pidas tähtſaid riigiametiſid.

Avésta, wt. Zendawesta.

Avicenna (Ibn-Sina), Arabia mõttetark ja arſt, ſnd. 980 Affenna's (Buharas), ſuri 1037 Hamadanis, oli mitme ſultani ihuarſt. Kirj. pääle muu arstiteaduſeliſe töö „Kânûn fi'l Tibb" ja mõttetarkuſe kohta käiwaid kirjatööſid. Tema arstiteaduſliſt kirjatööd (Kânûn'i) peeti arstiteaduſes mitu aastaſada wäga ſuures auus. See ilmus trükiſt Arabia keeli Roma linnas 1503 a. neljas köites ja Ladina keeli 1595 a. kahes köites.

Avignon (l. awinjóng), Prantſuſe linn Provence's, Rhone jõe pahemal kaldal, 47,000 el. — Oli 1309—77 paawstite elukoht. Seda aega, mil paawstid ſiin elaſiwad, kutſutakſe paawstide Paabeli wangipõlweks.

Aviſo-laew, kerge ja kiiresti ſõitew ſõjalaew, tarwitatakſe ſõnumite ja käskude ſaatmiſeks üheſt paigaſt teiſe.

Avoir du pois (l. äwr dju pois), kaubakaal, mida 1855 a. ſaadik Inglismaal, päraſt ſeda ka Kanadas ja P.-A. Ühisriikides tarwituſele wõeti.—1 nael A. = 16 untſi = 453,$_{59}$ gr. = u. 1 Wene nael.

Awogádro, Amedes (1776—1856), krahw, Italia teaduſemees, oli wiiſika-teaduſe prof. Turin'i ülikoolis. Tema leidis n.n. „Awogadro ſeaduſe" üles, mis järgmine on: Mitmeſuguste gaaſide üheſuurustes kogudes ühe ja ſelleſama ſoojuſe ja rõhumiſe juures on üheſuurune arw molekuliſid.

Awárid ehk **awárlaſed,** Mongoli tõugu rahwas, elas 6—8 aastaſajani Panonias ſ. o. praeguſel Ungarimaal. Nad ſulaſiwad aegamööda bulgarlaſte ja ſlaawlaſtega ühte. Nende riismeteks peetakſe Muhamedi usku Awari rahwaſt, kes nüüd Ida-Kaukaſias (Dagestanis) elab.

Awdéjew, Mihail Waſſiljewitſch (1821—1876), Wene kirjanik. Kirj. romanid: „Tamarin", „Wee-alune kiwi", „Kahe tule wahel".

Awerkijew, Dimitri Waſſiljewitſch, Wene kirjanik, ſnd. 1836. Kirjutas näitemängud: „Kaſhiri wana-aeg" ja „Frol Skabejew. Pääle ſelle kirjutas ta weel uudisjuttuſid ja arwuſtuſi näitemängude kohta.

Awſejenko, Waſſili Grigorowitſch, Wene kirjanik ja arwuſtaja, ſnd. 1842. Tema tähtſamad jutud

on: „Teelahkmel“, „Maapäälsete häädusteeest“, „Linnutee“, „Hammaste kiristamine“ ja „Paha waim“.

Axiom (Gr. k., l. aksi=oom), õpelause, mis ilma tõendamata selge ja kindel on.

Ayrshire (l. äärshiir), krahwikond Schotimaal, 2975 rkm. suur, 250,000 in. — Päälinn: Ayr, kus 16,000 el.

Ayrshire weised (l. äärshiiri=), weisetõug Ayr'i krahwikonnast Schotimaalt pärit; on kõrge ja madala sugu weiste segamisest tõusnud. A. lehmad on kuulsad oma rohke piima=anni poolest.

Azincourt (l. asäng=kuur), Prantsuse küla Pas de Calais'e departemendis. Siin wõitis Inglise kuningas Heinrich V. 1415 a. Prantsuse sõjawäed.

Azoni kihid, kõige wanemad maakihid, kus, nagu enne arwati, taimede ja loomade jäljed puuduwad; wiimasel ajal on aga nendes kihtides ka loomade jälgesid leitud. A kihtide pääl on siluri kihid. A. kihtisid leitakse Saksamaal ja Voigtlandis.

Azoospérmia (Gr. k.), meesterahwa seemnes seemne=niidikeste puudumine, mille tagajärjel siis niisugune seeme sugutamiseks wõimetu on.

Azóri=d, Portugalia saarestik Atlandi okeanis, 2388 rkm. suur, 270,000 in. A. klima on terwisele wäga kasulik (keskmine aasta=soojus on + 16° C.). Päälinn: Angra, mis Terceira nimelisel saarel. A=d on Cabrali poolt 1432 a. üles leitud.

Aztekid, Mexiko elanikud sel ajal, mil europlased sinna läksiwad.

Azur (l. asuur, Persia k. lazur), taewakarwa sinine, taewa sina.

B

Baal ehk **Bel** (E. k. Paal), wanaaegsete Semi sugu rahwaste (sürialaste, assürialaste, babylonlaste jne.) jumal.

Baal.

Baalbek (Gr. k. Heliopolis), Syria linnake, Libanoni ja Antilibanoni wahel. Wanal ajal oli siin rikas ja kuulus linn „päikese jumala“ templiga, millest nüüd ainult hiiglawaremed järele on jäänud.

Baba (Türgi k.), isa; auunimi.

Babel, wt. Babylon.

Bab el Mandeb, merekitsus Arabia ja Afrika wahel, ühendab India okeani Punase merega.

Baber, wt. Babur.

Babeuf (l. baböf), François Noël, (1764—97), Prantsuse kommunist (kutsuti ka Prantsuse Cajus Gracchuseks), andis direktoriumi walitsuse ajal ajalehte „Le tribun du peuple“ (rahwa tribun) wälja, milles ta waranduse ja maade jagamist kehwadele inimestele nõudis. Nurjaläinud mässukatse pärast hukati ta ära.

Babinowitschi, linn Mohilewi kub. Orscha kreisis; 1,200 el.

Babur (Baber = tiiger), Sahîr ud-dîn Muhammed, India esimene suurmogul (walitseja), Timuri pojapoeg, snd. 1483, päris 1494 oma isalt Samarkand'i ja In-

dus'e jõe wahel olewad maad, wõitis 1526 Panipat'i tasangul indialased. Suri 1530.

Babylon (Babel ehk Paabel), wanal ajal Babylonia riigi päälinn, Euphrati jõe ääres; kuulus oma kõrgete ja laiade müüride, Semiramise rippuwate aedade ja Nebukadnetsari lossi poolest. Linna ehitaja olla Belus ehk Semiramis olnud. Nüüd waremetelinn Hilleh.

Babylonia (Piiblis Sinear, Gr. k. Kaldea), wanal ajal kuulus ja wägew riik Asias, Euphrati ja Tigris'e jõgede wahel (nüüdne Irak Arabi). Oli iseseiswa riigina 3800—745 ja 625—538 e. Kr. — B.kõige kuulsam walitseja oli Nebukadnetsar II. Tema hääwitas (604 e. Kr.) Egiptuse üliwõimu Asias, wõitis Tyros'e linna ära ja wiis (580 e. Kr.) Juudamaa elanikud ühes kuningaga Babylonisse wangi. Päraſt tema surma hakkas B. riik langema. B. wiimase kuninga, Nabonidi, walitsuse ajal wõitis Persia kuninga Kyros (Piiblis Koores) B. sõjawäed ja tegi (538 e.Kr.) B. isewalitsusele otsa pääle.

Bacchus (l. bakkus, greeklaste Dionysos), wiina jumal. — Bachuse wend, joodik. — Bachuse pidu, joogi-pidu.

Bach, Johann Sebastian, (1685—1750), Saksa helilooja ja tubli orelimängija, oli 1723 a. saadik kantor ja muusika-direktor Leipzigis. Ta on suure hulga ilmlikka ja waimulikka muusikatükkisid kirjutanud. Teda peetakse „uuema muusika" isaks. — B. neli poega oliwad ka kõik tublid muusikamehed ja osawad orelimängijad.

Bachofen, Johann Joseph (1815—87), Saksa õiguse- ja ajalooteadlane. Ta on „wõrdlewa õiguseteaduse" põhjendaja.

Bacillus (l. batsillus), wt. bakteriad.

Back (l. bäk), Sir Georg (1796—1878), Inglise admiral, leidis oma reisil Põhja jäämeres (1833) suure Kalajõe ehk Backriver'i ja (1834) kuninga Wilhelm IV-ma maa üles.

Bacon (l. beekn), Baco, 1) Roger (1214—1294), Inglise mõttetark ja looduse-uurija (Franciskani munk), Oxfordi ülikooli professor; leidis suurekstegewa klaasi üles. Kirjutas hulga kirjatööſid, millest kõige tähtsamad: „Opus majus", „Opus minus" ja „Opus tertium". Oma suurte ja laialiste teadmiste päraſt sai ta nime Dr. mirabilis (imede doktor). 2) Francis, Berulami lord, Inglise riigimees ja mõttetark, snd. 1561 Londonis, nimetati 1619 lordkantsleriks (kohtuministriks), kaotas aga 1621 meelehää wastuwõtmise eest ameti ja auu, suri 1626. Teda peetakse „empiriliſe (katseliſe) mõttetarkuſe" isaks. Tema tähtsam kirjatöö on „Novum organon", milles ta õpetab, et üksi see tõsi on, mis meie meelte abil wõime tähele panna.

Badajoz (l. badahoods), Hispania kindlus ja linn Estremadura's, Guadiana jõe ääres, 22,500 el.

Baden, suurhertsogiriik Saksamaal, 15,081 rkm. suur, 1,870,000 in. Piirid. Põhjas: Baieri-maa, Hessen; lõunas: Schweiz; idas: Würtemberg; läänes: Elsass, Rhein-pfalz. Mäed: Schwarzwald, Odenwald. Jõed: Rhein, Neckar, Main, Donau. Järved: Boden, Mummel. Saadused: sool, wili, kartulid, kanep, lina, tubak, humalad, puuwili, marjawiin. B-s on 2 ülikooli (Heidelberg'is ja Freiburg'is). Päälinn Karlsruhe. — Riigi korraldus. B. parlament on kahekojaline. Ülemkojas istuwad printsid, kõrged aadelimehed ja mõne asutuse asemikud. Alamkoja liikmed, keda 73 on, walitakse rahwa poolt üleüldise, üheseguse, otsekohese ja salajase hääleõiguse põhjal neljaks aastaks. Parlamendi otsuste täitjateks ja walitsuse asjade ajajaks on 5 ministert, kellest üks riigiministri nime kannab.

Baden 1) B.-Baden, linn ja kuulus terwisewee koht Badeni suurhertsogiriigis (Schwarzwaldis), 16,000 in.; soojad (+ 44—69° C. j.) terwisewee hallikad — 2) terwisewee koht Wieni linna ligidal, 12,450 in.; soojad weewlihallikad.

Baer, (l. bäär), Karl Ernst von, kuulus looduseuurija, snd. 1792 Piibe mõisas Eestimaal, õppis 1810 kuni 1814 Tartu ülikoolis arstiteadust, läks pärast seda Saksamaale, kus ta Döllingeri juhatusel (Würzburg'is) wõrdlewat anatomiat uuris; töötas loomade-teaduse (zoologia) professorina ja anatomia-asutuse juhatajana Königsberg'is; kutsuti lõpulikult 1834 Peterburi teaduse akademia liikmeks. Weneriigi kulul käis ta mitmel teaduselisel reisil. Uuris (1851—56) Peipsi järwe, Lääne-mere ja Kaspia-mere kala-asjandust. Ta surі 1876 a. Tartus. — B. kirjatööde hulgast olgu nimetatud: „Entwickelungsgeschichte der Thiere", „Untersuchungen über die Entwickelungsgeschichte der Fische" jne. Ta andis ühes Helmerseniga wälja: „Beiträge zur Kenntnis des Russischen Reichs", millest 1839—72 aastani kakskümmendkuus köidet ilmus. — B. auuks on Tartus Doome-mäele auusammas üles seatud.

Baeyer (l. beijer), Adolf, Saksa lahutusteadlane, snd. 1835 Berlinis, oli 1875 a. saadik professor Münchenis; „kunstliku indigo" walmistamisewiisi ülesleidja.

Baffin (l. bäffin), William (1584—1622), Inglise laewakapten, käis leiukäikudel Põhja jäämeres (Põhja-Amerika põhjarannal), kus tema järele Baffini laht (Grööni-maa ja Cumberlandi saare wahel olew Põhja jäämere osa) ja Baffini-maa omale nime on saanud.

Bagage (Pr. k., l. bagaaš), reisikraam, reisile kaasawõetawad asjad.

Bagamojo, sadamalinn Saksa Ida-Afrikas.

Bagdad, Türgi linn Irak Arabias, Tigrise jõe ääres, 145,000 in.; tähtjas siidi- ja puuwilla-riide kudumise tööstuse poolest. — B. oli 763 kuni 1258 kalifide elukoht.

Bagdadi raudtee. Juba läinud aastasaja keskel saadi aru, kui tähtsalt see läbikäimist Europa ja Asia vahel edendaks ja Türgi-Asia majandusellst jõudu ja haridust tõstaks, kui Wahemere rannast raudtee Persia laheni ehitataks. Sest ajast pääle kuni aastasaja lõpuni tehti ühtelugu ehitamise-plaanisid, kuni wiimaks Anatolia raudteede selts, kelle eesotsas sakslased on, käesolewa aastasaja alguse! ehitamise enesega algust tegiwad, selle järel kui ta seks Türgi walitsuse käest jaanuarikuul 1902 luba oli saannd. Tee, mis Koniast Bagdadi ja Basra kaudu Persia lahe äärde peab minema, saab esialgse arwamise järel üle 300 miljoni rubla ehitusekulusid tegema. Tema sissetulekud saawad esiotsa wäikesed olema ja ei saa kapitali protsentisid ammugi mitte äratasuma. Wene- ja Inglisemaa on tema ehitamise wastu, sellepärast et nad Saksamaa mõju suurenemist Türgi-Asias (Wenemaa iseäranis oma piirimail ja Inglisemaa Persia lahe ääres) ei soowi.

Bagehot (l. beedshot), Walter (1826—77), Inglise majanduseteadlane. Kirj. „The English constitution", (Inglise põhjusseadus) „Physics and politics", „Lombard Street".

Bagger, jõgede, järwede jne. puhastamise-masin; mere-põhja puhastaja.

Bagirmi (Baghirmi), neegririik Kesk-Afrikas, Tsad järwe lähedal, 183,404 rkm. suur, 1 mil. in., kes suuremalt jaolt Muhamedi usku. Pealinn: Massenja.

Bagration, Peter Iwanowitsch würst, Wene kindral, snd. 1765, wõttis 1788 a. saadik kõigist Wenemaa sõdadest osa, sai 1812 Borodino juures surmawalt haawata.

Bahama saared, Lääne-Indiа saarestik (Florida ja Haiti saare wahel), 13,960 rkm. suur, 57,700 in. Saadused: puupuu, mais, riis, merekäsnad (shwammid). Pealinn: Nassau (New-Providenc'i saarel). B. saared leidis Kolumbus 1492 a. üles, ja nad on 1632 a. saadik Inglise päralt.

Bahia, Brasilia linn Atlandi ookeani ääres, 200,000 in. — Oli 1549—1808 Brasilia pealinn.

Bahmut, kreisilinn Jekaterinoslawi kub., 20,000 in.

Bahr (Ar. k.), jõgi.

Bahtshisarai, endine Krimmi khaniriigi pealinn, nüüd wäike linnake Krimmi poolsaarel Tauria kub., Simferpoli kreisis, 13,000 in.

Baidari org, wiljarikas ja loodusе ilu poolest kuulus org Krimmi poolsaare lõunapoolsel kaldal (Sewastopoli ja Jalta wahel). Ta on u. 15 w. pikk ja 6—8 w. lai.

Baieri, kuningriik Lõuna-Saksamaal, 75,870 rkm. suur, pääle 6 milj. in. B. langeb kahte jakku: Ida-Baieri ja Lääne-Baieri (Rheinpfalz). Maapind on suuremalt jaolt wäga mägine. Mäed: Alpid, Böhmerwald, Fichtelgebirge, Frankenwald, Rhön, Spessart, Odenwald, Franki

Jura jne. Jõed: Donau, Iller, Lech, Isar, Amper, Inn, Raab, Main, Franki ja Saksi Saale, Eger. Saadused: kiwisöed, sool rauamuda (ärtsid), seatina, raud, weewlihape, witriol, juust, humalad, õlu, lina, wili. Tööstus ja kauplus on hääs korras. Rahwahariduse eest kannawad hoolt wäga paljud koolid. Baieris on kolm ülikooli, (Münchenis, Würzburg'is ja Erlangenis). Päälinn: München. — Riigikorraldus. Baieri-maa astus 1870. a. Saksa riikide ühisusesse eelwiimsena, kus juures ta enesele mõned iseäralised õigused wälja tingis. Nii on tal ise oma sõjawägi, oma post jne. Sisemistes asjus on ta iseseisew nagu teisedgi Saksa ühisriikide liikmed. Põhjusseadus on tal 1818. a. saadik olemas, parandatud on seda wiimati 1905. Selle järel on kuninga körwal parlament olemas. See on kahekojaline. Ülemkoja liikmeteks on körge aadeli asemikud ja teised suured herrad. Alamkoda walitakse rahwa poolt 1905 a. seaduse järele wiieks aastaks. Hääleõigus on igal maksumaksjal mehel, kes wähemalt 25 aastat wana on. Kohad jagatakse erakondade wahel häälte arwu järele ära. Kohtade arw on praegu 159. Kaugelt suurem osa neist on kiriklaste käes, kes oma wõimu hariduse asjus õige tublisti tunda annawad.

Baikal (Tatari k. Bai-kul, „rikas järw"; Mongoli k. Dalai-nor, „püha meri"), Siberi järw, 35,000 rw. suur ja kuni 5000 jalga sügaw. B. on u. 474 m. merepinnast körgemal. Järwesse jookswad järgmised jõed: Selenga ja Ülem-Angara; järwest wälja: Alam-Angara. Järwe läänepoolsel kaldal on Baikali mägestik, mis kohati kuni 8000 jalga körge on.

Bailli [Pr. k., l. baji, Ingl. k. bailiff (l. beelif), „eestseisja"]. Inglisemaal Willem I. saadik krahwikonna juhataja, nüüd kohtuteener; oli Prantsusemaal sõjawäe juhataja, nüüd kroonumaade walitseja.

Bain (l. been), Alexander, Inglise mõttetark (filosof), snd. 1818, õppis Aberdeen'i ülikoolis mõttetarkust ja oli kaua aega säälsamas mõttetarkuse professoriks; töötas ka Londonis. Suri 1903. Tema tähtsamad tööd on: „Senses et Intellect" (meeled ja mõistus), „Emotions and Will" (tundmine ja tahtmine), „Logic" (mõtteteadus), „Education as science" (kaswatuse teadus). B. ajutas ja toimetas kaua aega Inglise keelset filosofialist ajakirja „Mind".

Baisse (Pr. k., l. bäss), raha- ja wäärtpaberite hindade (kursi) alaxemine.

Bajaderid, India lauljad ja tantsijad naesterahwad, kes end templiteenistusesse pühendanud.

Bajesid (Bajazet), Jildirim (wälk), Türgi sultan, Murad I. poeg, snd. 1347, walitses 1389—1402, laiendas Türgi riigi piirisid Balkani poolsaarel ja Wäike-Asias, kaotas Angara juures (1402) Timuri wastu

wõideldes lahingu ja wõeti wangi. Suri 1403.

Bajonett, püssitikk. — Oma nime on ta Prantsuse linna Bayonne järele saanud, kus kõige esite (17. aastasajal) bajonettisid (püssitikka) hakati walmistama.

Bajza (l. baisa), Joseph (1804 kuni 1850), Ungari kirjanik ja luuletaja, kutsuti 1831 Ungari akademia liikmeks, waliti 1837 rahwusliku näitemängu-maja juhatajaks. Kirj. luuletusi jne.

Baker (l. beekr), Samuel White (1821—93), Afrika-reisija, rahwuse poolest inglane, leidis 1864 a. Albert-Nyanza järwe üles.

Bakewell (l. beekwell), Robert (1726—95), kuulus Inglise põllumees ja karjakaswataja.

Bakhschisch (Persia k.), kingitus, jootraha.

Bakkalaureus (Pr. k. Bachelier, Ingl. k. Bachelor), 13. aastasajal Pariisis ja teistes ülikooolides tarwitusele wõetud esimene auunimi õpetlastele. Tarwitatakse weel praegugi Prantsuse ja Inglise ülikoolides.

Bakteriad (Gr. k. „kepikesed"), üherakulised elawad olewused, mida ükši suurekstegewa klaasi abil näha wõib; pisi-elukad. Wälimise kuju järele jagatakse neid harilikult kolme jakku: 1) kokid (kuuli sarnased), 2) batsillused (pulgakeste näolised) ja

Bakteriad.

1) muhu-tõbe, 2) Aasia kolera, 3) sooja-tõbe, 4) kurgu-tõbe (diphteritis'e), 5) kukla-kangestuse (tetanos'e), 8) kopsu-põletiku, 9) katku, 10) tiisikuse (tuberkulosa) pisi-elukad; 6) staphylokokid ja 7) strepto-kokid.

3) spirillid (korgitõmbaja moodulised). Sagedasti elawad b-d mitmekesi koos, nagu näit.: a) diplo-kokid (kahekesi koos), b) strepto-kokid (ahelasarnaselt koos) ja staphylokokid (hunnikutes ehk kobarates koos). — B-d kaswawad jagunemise läbi, s.o. üherakuline olewus jaguneb, kui ta

täiskaswanuks on saanud, lihtsalt kaherakuliseks. Igal pool, kus kaswamist (vegetationi) leida, sääl on ka b-d suurel hulgal tegewusel. Nii sünnitawad nad käärimist, mädanemist ja külgehakkawaid haigusi (näit. kolera-tõbe, tiifikust jne.).

Bakteriologia, õpetus pisielukatest (bakteriatest).

Baktria, wanal ajal kõige suurem ja rahwarikkam Ida-Irani maakond Asias, Oxos'e (nüüd Amu-Darja) jõe ääres; nüüdne Balch. Oli 10. aastasajast saadik Türgi, nüüd Afghanistani päralt.

Baku, 1) Wene kubermang Kaukasias; 34,500 rw. suur, 830,000 in. (suuremalt jaolt tatarlased). Maapind on põjapool mägine, lõunapool madal. Elanikkude pää-elutoimetused on kalapüüdmine ja naftatööstus. B. kubermangus on 6 kreisi. 2) Kubermangu linn Kaspia mere ääres, Apsheroni poolsaarel, 112,000 el. — B. on tähtjas kaubalinn; Kaspia meresõidu ja Venemaa naftatööstuse keskkoht. Nafta wabrikuid on siin nii palju, et nad iseäralise linna-osa („musta linna") täidawad.

Bakunin, Mihail Aleksandrowitsch (1814—1876), Wene sotsialist ja anarhistide erakonna asutaja. Tema oli mõisniku poeg, õppis ohwitseriks, ei jäänud aga wäeteenistusesse kaua. 1841 läks ta wäljamaale oma haridust täiendama, sai sääl rewolutsionäridega tuttawaks ja wõttis sotsialismuse mõtted waimustusega wastu. 1849 kaitsis ta Dresdeni linna Preisi sõjawäe wastu, mis eest ta surma mõisteti. Pärast anti ta Wenemaale wälja ja pandi Peetri-Pauli kindlusesse wangi. Säält saadeti ta Siberisse, kust talle (1860) korda läks põgeneda. Mõne aja elas ta siis Londonis, kus ta Herzeni „Kolokol'ile" kaastööd tegi. 1863 a., Poola mässu ajal, püüdis ta Leedumaal mässu käima panna, mis aga nurja läks. 1869 astus ta rahwuswaheliesse tööliste ühisusesse ja püüdis sääl Marxi wastu anarhismuse mõtteid walitsema panna. Haagi konwerents kukutas ta ettepaneku, mis iga politilise wõimu häwitamist nõudis, läbi ja heitis ta enese ühisusest wälja. Temaga lahkusiwad säält ka Italia, Hispania, Belgia ja Schweizi töölised ja asutasiwad anarhistlise ühisuse. Wiimased elu-aastad saatis see kirgline rewolutsionär ja hoolimata kihutusetöö-tegija waikist elu elades mööda. — Wenemaal leidis B. anarhismus iseäranis 70-datel aastatel poolehoidjaid. Paljud uskusiwad sel ajal, et Wene talupoegi kerge on mässule kihutada ja et selle mässu järel kommunistlise anarhismusse aeg tuleb.

Balaganšk, kreisilinn Irkutski kub. Angara jõe pahemal kaldal; 1500 el.

Balahna, kreisilinn Nishni-Nowgorodi kub.; 5000 el.

Balakirew, Mili Aleksejewitsch, Wene helilooja, snd. 1836 Nishni-Nowgorodis. Oli keiserliku laulukoori juhataja Peterburis. Kirj. mitu muusikatükki klaweri jaoks. Kor-

jas Wene wanu rahwawiisisid. B-i peetakse Wene „uuema muusika“ päämeheks.

Balaklawa, linn Krimmi poolsaarel, Jalta kreisis 12 w. Sewastopoli linnast eemal; 2500 el.

Balalaika, Wene rahwa keelepill (3 keelega), tarwitatakse iseäranis Lõuna-Wenemaal.

Balance, (Pr. k. l. balangs), 1) kaal, tasakaal; 2) arwede lõpuotsus; waranduse- ja wõla-summa kokkuwõte, millest näha on, kumb suurem on, kas wõlg wõi warandus, ja kui palju suurem.

Balashow, kreisilinn Saratowi kubermangus, Hoper'i jõe ääres; 12,000 el.

Balboa, Vasco Nunez de (1475—1517), Hispania conquistador (maade-wõitja), leidis (1513) Waikse okeani üles. Teda süüdistati selles, et ta Hispania walitsuse wastu mässu olla tõstnud, ja hukati ära.

Balch, linn ja maakond Afghanistanis, Amu-Darjast lõunapool. Linnas on 15,000 el. Ennemuistne Baktra, Baktria päälinn.

Baldahin, trooni, järje ehk kanderaami riidest wari; troonikatus.

Baldnin, Jerusalema kuningad: 1) B. I. hertsog Gottfried v. Bouilloni wend, Boulogne krahwi Eustachius'e poeg, wõttis osa esimesest ristisõjast, waliti 1100 Jerusalema kuningaks, walitses sääl kuni 1118 a. — 2) B. II. eelmise lellapoeg ja järeltulija, walitses 1118—31, wõitis 1124 Tyrose linna ära. — 3) B. III., snd. 1129, walitses

Baldahin.

1143—62, wõitis 1153 Askaloni, suri 1162 Tripolis. — 4) B. IV, liignimega „pidalitõbine“ Amalarich'i poeg ja järeltulija, walitses 1173—84. — 5) B. V, walitses 1184—86, snd. 1180.

Baldur (Baldr), skandinawialaste muinasusus „walguse jumal“; Odini poeg.

Baleari saared, Hispania saarestik Wahemeres, 5024 rkm. suur, 312,593 in. Tähtsamad saared on Malorca, Menorca ja Cabrera. — Päälinn: Palma (Mallorca saarel).

Balfour (l. baalför), Arthur James, Inglise riigimees ja kirjanik, snd. 1848, — waliti esimest korda 1874 alamkotta, oli 1878—1880 Salisbury sekretär ja aitas teda Berlini kongressil, nimetati 1886 Shoti asjade sekretäriks, 1887 Iiri asjade pääsekretäriks ja 1891 riigi waraameti esimeseks lordiks ja wanameelsete juhatajaks alamkojas. Kui Salisbury 1902 a. suwel pääministri ametist lahkus, sai B. tema asemele. Wabameelsete wõidu järele (1906

aasta algusel) hakkas ta walitsuse-wastaseid alamkojas juhatama. B. tuleb pahempoolseks wanameelseks lugeda, sest ta on iga wägiwalla wastu ja tööliste elujärje parandamise poolt.

Balhasch, järw Wene Kesk-Asias, Semirjetshenski piirkonnas (oblastis). Ta on u. 20,000 rw. suur ja kuni 65 jalga sügaw.

Balk (Balko), Hermann von, Saksa ordo esimene maawalitseja (Landmeister) Preisimaal 1230—37, wõitis 1231 pomesanlased, ehitas Thorn'i, Marienwerder'i ja Elbing'i linnad, waliti (1237) esimeseks Liiwimaa ordomeistriks. Suri 1239 a.

Balkan (wanal ajal Hämos), mägestik Bulgaria ja Rumenia wahel, 440 km. pikk. Kõige kõrgem mäetipp on Jumruktschal, mis 2374 m. kõrge. — Balkani poolsaar, Europa lõuna-idapoolne poolsaar, kus Türgi ja Greeka riigid. Laiemas tähenduses arwatakse sia pääle eelnimetatud riikide ka kõik need wäikesed riigid (Bulgaria, Montenegro, Rumenia, Serbia, Bosnia, Hertsegowina), mis põhjapoole kuni Sawe ja Donau jõgedeni ulatawad.

Ballâda (Jt. k. ballare, tantsima), oli Italias esialgu (12. aastasajal) tantsulaul. 14. aastajal hakati Inglisemaal b-ks epikalisi rahwalaulusid nimetama. Nüüd kutsutakse b-ks tundmuselist epikalist laulu.

Ballast (Daani k.), laewa täitekoorem, milleks harilikult liiwa, rauaprügi jne. tarwitatakse. B-ga täidetakse laewa sel juhtumisel, kui laewa koorem muidu liig kerge oleks ja laew sellepärast laenetawal merel oma tasakaalu mitte hoida ei suudaks.

Ballet (Jt. k.) teatritants.

Ballista (Lad. k.), wanaaegne greeklaste roomlaste jne. wiskamise-masin, millega nooleside, kiwisid jne. waenlase leerisse pilluti.

Ballon (Pr. k., l. ballong), õhulaew.

Ballotage (Pr. k., l. ballotaasch), häälte-andmine kuulidega; mustad kuulid tähendawad harilikult ei, walged ja. Balloteerima, häält andma kuulidega.

Balneographia (Gr. k.), õpetus mineral-wete lahutusteaduselisest ehk keemialisest omadusest ja nende mõjust inimese keha pääle. — **Balneologia,** suplemise, supelus-wannide ja nende tarwitamise õpetus.

Balsam. Loomulikkudeks balsamideks kutsutakse taimedes leiduwaid, lõhnawaid, paksulimulisi taimewaikude ja eetri õlide segusid. Mõnes taimes on b-i nii palju, et ta läbi koore wälja jookseb. B-i saadakse ka sel kombel, et taimedesse lõiked tehtakse, kust b. siis wälja woolab. Tuttawamad loomulikud b-d on: Copaiva-balsam, Peru-balsam, Tolu-balsam, Mekka-balsam jne. B-si tarwitatakse arstirohuks ja tehnikas. 2) Kunstlikud balsamid. Need on mitmesuguste ainete, enamalt jaolt õlide ja waikude segud; tarwitatakse arstiteaduses. 3) Üks tõug joowastawaid jookisid.

Balſamin (Impatiens balsamina), ühe ehk mitmeaastaſed taimed lemmaltſade (balsaminacea) ſugukonnaſt; kaswatatakſe ilutaimedena tubades ja aedades.

Balſamin.

Balſameerimine. B-ſe otstarbe on ſurnukeha mädanemiſe eeſt hoida. Selleks tarwitatakſe mitmeſuguſeid mädanemiſe-wastaſeid asju, mis keha ſiſſe pannakſe ehk wereſoontesſe pritſitakſe. Egiptlaſed tarwitaſiwad oma ſurnute b-ſe juures mitmeſuguſeid balſamid, ſ. o. taime waikuſid, kus juures ſurnukeha asfalti korraga („Juuda waik") üle tõmmati. Nüüdſel ajal tarwitatakſe ſeks mitmeſuguſeid ſulatiſi, nagu: ſublimati, arſenikaliſt hapet, weewlihapet, tſinki, karbolihapet, kahekordſet kloorhapu elawhõbedat jne.

Balta, kreiſilinn Podolia kubermangus; 35,000 el.

Balti-maa, wt. Läänemere-kubermangud.

Balti-meri, wt. Läänemeri.

Baltimore (l. báltimoor), linn P.-Amerikas, Marylandi riigis, Patapſco jõe kaldal, 510,000 el. Aſutatud 1729 a. Linnas on ülikool, akademia ja ſeminar. — 2) Ingliſe lord George Calvert B. (1574—1632), oli Marylandi riigi aſutaja. Tema nime järele hakati riigi päälinna Baltimoreks kutſuma.

Baltiski, wt. Paltiski.

Balti konſtitutſioni erakond, nõuab põhjuſſeaduſeliſt monarhiat ja üleüldiſt hääleõiguſt, aga nii, et kõige jõukamatel riigikodanikkudel rohkem õiguſi oleks kui kehwematel. Tema poolehoidjad on mõisnikud ja jõukamad kodanikud, peaaegu ainult Saksa rahwuſeſt. Erakonna kandidaadid kukkuſiwad kahel eſimeſel riigiwolikogu-walimiſel läbi, ſaiwad aga 1907 a. walimiſel, mis muudetud walimiſeõiguſe põhjal ära peeti, enamuſe. Erakond peab wolikogus oktobristitega ühenduſt.

Balzac (l. balſák), Honoré de (1799—1850), üks kõige paremateſt ja kuulſamateſt Prantſuſe romanikirjanikkudeſt; kirjutas juttuſid jne. realiſes ſihis. Tema kirjatööd ilmuſiwad Pariſis 1856—59 a. päälkirja all: „La comédie humaine" 45 köites.

Bambára, neegrite maa Sudanis, Nigeri jõe ääres, ſeiſab nüüd Prantſuſe walitſuſe all; 236,800 rkm. ſuur, 2 milj in. Päälinn: Segu.

Bamberg, linn Baierimaal, Regnitzi jõe ja Ludwigi kanali ääres, u. 45,000 el.

Bamberger, Ludwig, (1823 kuni 1899), Saksa majanduſeteaduſe tundja ja politikamees. Wõttis 1849 a.

Pfalzi wabadusewõitlusest osa. Seisis päraſt agarasti wabakauplemise eest. Kui rahwuswabameelsete enamus kaitsetollide poole lõi, astus B. ühes 20 teise mehega säält wälja ja hakkas Bismarcki politika wastu agarasti wõitlema.

Bambuk, neegrite maa Senegambias, 800,000 el. Päälinn: Farbana.

Bambuse pilliroog (bambusa), puu-ſarnaſed taimed heinakaswude (graminae) ſugukonnaſt. Nad kaswawad ſoojades maades (Aſias, Amerikas ja Afrikas). Neid on mitu tõugu. Iſeäranis tähelepanemise wäärt on India bambuse pilliroog (bambus arundinacea), mis 60—65 jalga pikaks kaswab ja harilikult käewarre jämedune on. B. pilliroost tehtakse aedaſid, ſõginõuuſid, mööblid, wankriſid, keppiſid jne. Noore bambuse pilliroo ſuhkrurikkaſt mahlaſt walmistatakse joowastawat jooki.

Ban (baan) ehk **banus** (baanus), Kroatia maawalitseja. Bani amet oli Kroatias ja teistel lõuna-ſlaawlaste maadel juba keskajal olemas. Ta jäi ka siis edasi, kui Kroatia oma iſeſeiswuſe kaotas. Maa ülema ametnikuna ja ſõjawäe juhatajana oli ta nagu rahwuſe aſemikuks ja ſeisis kõigi kroatlaste silmis suure auu ees. Uuemal ajal on b. ainult Ungari walitſuſe-erakonna käſutäitja. 1867 a. lepingu järel nimetab Austria-Ungari keiſer ban'i Ungari pääminiſtri ettepanekul, ja wõib ta kui maawalitseja Wieniga ainult weel Budapestis aſuwa Kroatia miniſtri kaudu kirju wahetada, kes Ungari ministeriumi liige on ja Ungari parlamendi ees wastutab. Kui Kroatia walitſuſe juhataja peab b. Kroatia maapäewa ees wastutama, ja ei wõi õiguſe järel maad ta tahtmiſt wastu walitſeda, aga ſagedasti ei hooli ta ſest tahtmiſest.

Banan ehk **piſang** (musa), mitmeaastane palmikujuline taim scitaminae'de ſugukonnaſt, kaswab ſoojal maal (Aſias). B. wili on kurgi kujuline, kobaras koos. Seda (wilja) küpſetawad ſoojamaa rahwad palawas tuhas ja ſöowad teda kui leiba.

Banan.

Mõned banani-taime tõuud annawad oma puu-rikaste lehtede läbi hääd kudumiſe ainet. Nõnda nimetatud Manilla kanep on Filippini ſaaredel kaswaw banan, mis oma kiu kõwaduſe poolest kuulus on. Tema kiudest walmistatakse nööriſid ja köieſid.

Bancroft (l. bänkroft), George (1800—1891), P.-A. ajalookirjutaja ja riigimees, oli Ühisriikide ſaadikuks

Banan.

1846—49 Londonis ja 1867—74 Berlinis. Kirj. „History of the United States“ (Ühisriikide ajalugu), mis kümnes köites 1834—78 a. ilmus, ja „History of the American revolution“ (Ameerika rewolutsioni ajalugu).

Banda saared, Hollandi päralt olew saarestik Ida-Indias (Molukides).

Banderoll (Pr. k. banderole), tähendab meil Wenemaal riistpaela, 1) mis mõnele jaole postisaadetustele, nagu ajalehtedele ümber pannakse; 2) mis aktsiisimaksu alla käiwatele asjadele, nagu tikutoosidele, tubakapakkidele jne. ümber tõmmatakse.

Banér, Johann (1596—1641), Rootsi sõjawägede ülemjuhataja (feldmarshal), wõttis kolmekümne aastasest sõjast osa, juhatas Breitenfeldi lahingus (1631) Rootsi sõjawägede paremat tiiwa, wõitis (1636) Wittstock'i juures sakslasi ja Chemnitzi juures (1639) keisri sõjawäed.

Banffy, wabaherra Desiderius, Ungari politikamees, snd. 1843 Klausenburg'is. On 1892 a. saadik Ungari saadikutekogu liige. Nimetati 1895 pääministriks. Ajas kui protestant Roma-wastast kirikupolitikat, mille läbi ta katoliku kiriklased enese wastu üles kihutas, kuisas sotsialistisid taga, kelle mõju sel ajal ka talurahwa keskel kaswamas oli, ja oli ühtlasi mitte-madjaride wastu hoolimata. Kui ta wahekorda Austriaga omawoliliselt õiendada püüdis ja saadikutekogu õigusi rikkus, lõi ka hulk wabameelseid ta wastu ja nii pidi ta 1899 alguse ametist lahkuma. Pärast ligines ta oma meestega iseseiswuse erakonnale ja tunnistas Ungari iseseiswuse majanduse asjus tarwilikuks, ei saanud temaga aga kaua läbi.

Bangkok ehk **Bankok,** Siami riigi päälinn, oli 17. aastasaja lõpul weel üsna tähtsuseta kohakene, sai aga 1766 a., kui endine, põhja pool olew päälinn, Ajuthia, hukka läks, Siami päälinnaks; u. 200,000 el.

Bangrott (It. k. banko rotto), maksu-jõuetus.

Bangweólo ehk **Bemba järw,** Lõuna-Afrika järw Kongo wesikonnas; Livingstone poolt 1868 a. ülesleitud.

Bankett (Pr. k. Banquet), suur pidusöök mõne inimese wõi sündmuse auuks wõi mälestuseks, kus siis selle-kohaseid kõnesid peetakse.

Bantu, neegrirahwas. Bantu-neegrid elawad Lõuna- ja Kesk-Afrikas, 20-ma ja 5-ma lõuna-laiuse graadi

wahel. Nende hulka arwatakse kafrid, betshuaanlased ja bunda-rahwas.

Banville (l. bangwil), Theodore de, (1823—91), Prantsuse kirjanik ja luuletaja. Kuulsaks sai ta oma luuletuste läbi, tema romanid ja uudisjutud on ka tähelepanemise wäärt, näitemängudega aga, mida õige mitu kirjutas, ei olnud tal õnne. B. oli realistlise kirjanduselise sihi wastane.

Baobab ehk **pärdiku leiwapuu** (adansonia), soojamaa (Afrika) puu linnulehtede (malvaceae) sugukonnast. Ta on jämeduse poolest kõige suurem puu maa pääl; kaswab kuni 100 jalga kõrgeks ja kuni 30 jalga jämedaks; saab 5—6 tuhat aastat wanaks. B. wili on maitsew ja karastaw toit.

Baobab ehk pärdiku leiwapuu.

Baptistid (Gr. k.), ristijad, protestandi usulised, kes mitte lapsi ei risti, waid ainult täiseealisi. Astusiwad Inglisemaal 1618 kokku. Europas on neid praegu mõni sadatuhat, Põhja-Amerikas aga pääle wiie miljoni.

Barabini stepp ehk Baraba eramaa, päratu suur madalik Lääne-Siberis, Irtõshi ja Obi jõgede wahel. Klima on kahjuline. Sagedasti mõllab siin Siberi katk. Suwel piinawad inimesi ja loomi määratu suured hulgad sääska ja parmusid.

Bara konföderation, Poola isamaalaste wiimane konföderation ehk ühisus, mida Bara linnas (Letitschewi kreisis) kokku kutsuti. Ühisuse siht oli iseseiswat Poolamaad kaitsta ning kuningat Stanislaus Augusti, kes wõõramaa walitsejate poolt troonile oli pandud, troonilt ära tõugata.

Baratõnski, Jewgeni Abramowitsch, Wene luuletaja, elas Puschkinaga ühel ajal ja oli selle sõber; snd. 1800 Tambowi kuberm., surі 1844 Neapelis. Tema töödest olgu nimetada: „Ball", „Eda", „Mustlase neiu", „Pidud".

Barbados, Lääne-India saar (Wäike-Antilli saarestikus), 430 rkm. suur, 192,000 in. Inglisemaa päralt. Päälinn: Bridgetown.

Barbár (Gr. k.), nii kutsusiwad greeklased esialgu kõiki mitte-greeklasi (wäljamaalasi), päraſt harimata rahwa liikmeid, wiimaks igaühte harimata inimest.

Barbarossa (Punahabe), Saksa keisri Friedrich I. (1121 — 1190) liignimi.

Barbaroux (l. barbaruu), Charles Jean Marie (1767—1794) üks tähtsamatest girondistidest Prantsuse suure mässu ajal, oli konwendi liige. Marati ja Robespierre wastasena sai ta tapakirwe (guillotine) läbi surma.

Barbier (l. barbjee), 1) Henri Auguste (1805—82), Prantſuſe pilkeluuletaja, 1869 a. ſaadik Prantſuſe akademia liige. Iſeäranis tuntud on tema „Jambuſed“, „Pilkelaulud ja luuletuſed“. — 2) Jules (1825—1901), Prantſuſe näitekirjanik (libretiſt).

Barcelona (l. bartſeloona), Hiſpania linn Wahemere ääres, Catalonia maakonnas; 435,000 el. — B. on Hiſpania tähtſam kauba- ja tööſtuſe-linn.

Bardid, keltlaste „laulikud“.

Barère de Vieuzac (l. baräär dö wjöſak), Bertrand (1755—1841), Prantſuſe mäſſulane, oli konwendi liige, wõttis mäſſuſt nõnda elawalt ja tegewalt oſa, et teda „tapakirwe (guillotine) Anakreoniks“ nimetati.

Bari, Italia linn Adria mere ääres, 77,500 el.

Bari, neegrirahwas, elutſeb Walge-Nili jõe ääres.

Baribal, Amerika karu (ursus americanus), on wähem kui meie karu.

Barile, wedeliku-mõõt mida Italias, Baraguay's, Argentinias ja Uruguay's tarwitatakſe. Oma ſuuruſe pooleſt on ta mitmekeſine (33—79 liitert).

Bariton, meesterahwa lauluhääl; on oma ſuuruſe ja kõla pooleſt tenori- ja baſſi-häälte wahel. Selle järele, kas bariton kõrgem ehk madalam on, nimetatakſe teda tenori- ehk baſſi-b-ks.

Barjatinski, würſt Aleksander Iwanowitſch (1814—79), Wene kindral ja sõjawägede ülemjuhataja (feldmarſhal), wõitles 1850—52 Kaukaſias, wõttis 1859 Schamili wiimaſes pelgupaigas (Ghunibi mäekindluſes) wangi ja lõpetas ſeega Kaukaſia ärawõitmiſe.

Barka, kiltmaa Põhja-Afrikas, Libya kõrbeſt põhjapoole. On kuni 600 m. kõrge.

Barklay de Tolly, Michael Andreas, wenelaste juures Michail Bogdanowitſch, würſt, Wene kindral-feldmarſhal, ſnd. 1761 Luhde-Groſshofis Liiwimaal, ſuri 1818. Oli 1810—13 Wene sõjaminister. 1812 juhatas ta Wene lääne sõjawäge ning taganes ſellega Driſſa juureſt kuni Smolenskini, mis läbi ta prantslaſed lõkſu meelitas. Tema taganemiſega ei oldud rahul ja sõjawägede ülemjuhatus anti Kutuſowi kätte. — B-le on Tartus auuſammas üles ſeatud.

Bar-Kohba, Simon, nimetas end messiaſeks. Oli juutide juhataja (kuningas) mäſſus Roma keisri Hadrian'i wastu 132 — 135 p. Kr. Selles mäſſus ſai päälе 580,000 juudi ſurma.

Barlitta, Italia ſadamalinn Adria mere ääres, 42,000 el.

Barlow (l. barlo), Joel (1755 kuni 1812), P.-Amerika luuletaja ja riigimees.

Barmen, Saksa linn Rheinimaal, Elberfeldi ligidal, Wupperi-orus, 155,000 el. Kuulus oma kudumiſe-tööſtuſe pooleſt.

Barnaúl, linn Siberis, Tomski

kubermangus, Altai piirkonnas; 30,000 el.; mäekaewanduſed.

Barnave (l. barnaaw), Antoine Pierre Joſeph Marie (1761 kuni 1793), Prantſuſe mäſſulane. Oli rahwuſeliſe kogu liige ja ſelle tähelepanemiſe wäärt kõnemees; kaitſes Lafayette, kui ſeda kuninga põgenemiſe juures kaasaitajana ſüüdiſtati; hirmuwalitſuſe ajal hakkas ta kuningat kaitſema ja ſai ſelle eeſt 1793 tapakirwe (guillotine) läbi ſurma.

Barnum, Phineas Taylor (1807—91), Amerika ärimees (n. n. „humbugi iſa"), aſutas B.-muſeumi New-York'i linna. Kirj. „Autobiography" (eluloo kirjeldus).

Barõck, imelik, korratu, haruldane.

Barõcko ehituſewiis, oli tarwituſel 17. aastaſaja lõpul.

Baróda, linn Ida-Indias; 120,000 el.

Barometer (Gr. k. raskuſemõõtja), Toricelli (1643 a.) ülesleitud abinõu õhu rõhumiſe mõõtmiſeks. — Toricelli wõttis meetripikuſe, üheſt otſaſt lahtiſe klaastoru, täitis ſelle elawahõbedaga ja piſtis ta elawahõbedaga täidetud kauſi ſiſſe. Sõrme toru otſa alt ära wõttes, märkas ta, et elawahõbeda tulp torus 76 tſentimetri ehk 30 tolli kõrguſes ſeisma jäi. See tuli ſelleſt, et õhk, mis kauſis olewa elawahõbeda päale rõhus, elawahõbeda tulba niiſuguſes kõrguſes hoidis. Kõrgete mägede tippu ronides ja barometrit ſääl ülesſeades, leidis Toricelli, et elawahõbeda tulba kõrgus alanes. Alanemine ſündis ſellepäraſt, et mägedel õhk harwem on ja wähem rõhub kui madalates kohtades. Kõige kõrgemale tõuſeb elawhõbeda tulp merepinnal, kus tema kõrgus 76 tſentimetrini ulatab. Seda kõrguſt loetakſe normal-kõrguſeks, ja merepinna kõrguſel ſuruwat õhu-rõhku normal-rõhuks. — Pääle ſelle on tähele pandud, et õhurõhk iga päewaga ja iga tunniga ühes ja ſellesſamas kohas muutub. See õhurõhu-muutmine ſünnib õhuwoolude ja wee-aurude tekkimiſe wõi wähenemiſe tõttu. — Õhu-rõhu mõõtmiſeks tarwitatakſe barometrid. Kõige lihtſam on normal-barometer, mis liht-klaastoruſt, millele kraadid (tſentimetrid) pääle märgitud, on walmistatud; toru on elawahõbedaga täidetud ja lahtiſt otſapidi elawahõbeda ſiſſe piſtetud, — Metall-barometrid. Mõni aeg tagaſi hakati b-ſid metalliſt walmiſtama. Metall-barometrid lähewad põhjuſmõttelikult Toricelli omadeſt lahku. Metall-barometri pää-oſa on waſk toru, mis looga ehk lahtiſe rõnga moodi kokku on keeratud ja ſeeſt õhutühi on. Rõngastoru wajub koomale, mida ſuurem õhurõhk on ja ümberpöördult. Rõngastoru otſad on peenikeſt ketikeſt pidi hammasrattaga ühenduſes, mis näitaja telje külge on kinnitatud. Metall-b. hääd küljed on: kergus, käſipäralſus üheſt kohaſt teiſe kandmiſeks, kuna tema näitamiſed kunagi päris õiged ei ole. Teaduſeliſte uurimiſte juu-

res tarwitatakſe ikka normal-barometrisid.

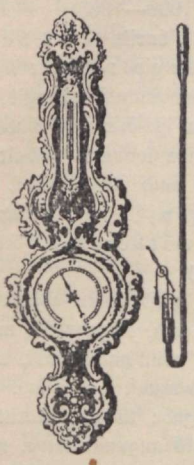

Barometer.

Baron, (Lad. k. baro, liber baro), wabaherra; Sakſa- ja Prantſuſemaal alam-aadeli ſeiſuſe kõige kõrgem. Inglisemaal aga kõrge-aadeli ſeiſuſe kõige madalam klaſs ehk liik. — **Baronessa,** baroni abikaasa; Sakſamaal nimetatakſe nii ainult baroni tütart.

Baronet (l. bäronet), Inglisemaal aadeli ſeiſus, mis kõrge-aadeli (peerage) ja alam-aadeli (gentry) ſeiſuſe wahel; Inglise kuninga Jakob I. poolt 1611 a. aſutatud.

Barrel (l. bärrel), 1) Inglise õõnſuſe mõõt; 1 barrel = 163,56 liitert ehk 132,98 toopi õlut = 151,4 liitert ehk 123,09 toopi kiwiõli. 2) Ka Inglise ja P.-Amerika kaubakaal; 1 barrel = 196 naela niſu jahu = 224 naela wõid = 256 naela ſeepi.

Barrikaded (Pr. k. ſõnaſt barrique = pütt), uulitſa-kindluſed, mis mõne tunniga kiwideſt, laudadeſt ja muuſt, mis kätte juhtub, ehitatakſe, et ſõjawäe liikumiſt takistada. Sõna tarwitati eſimeſt korda 16. aastaſaja lõpul Prantſuſemaal, kui ſääl koduſõja ajal mõned Pariſi uulitſad püttidega kinni pandi. Sagedasti ehitati barrikadeſid 19. aastaſaja eſimeſel poolel rewolutſionide ajal, ja nad loeti ſiis häädeks abinõuudeks walitſuſewägede wastu wõitlemiſeks. Praegu teab igaüks, et nendega palju pääle ei ole hakata, iſeäranis ſuurtükiwäe wastu.

Barrister, (Inglisemaal) adwokat.

Barrow (l. barro), Sir John (1764—1848), Inglise maadeteadlane, reiſis Hiinamaal ja Lõuna-Afrikas. Kirj. maadeteaduſeliſi raamatuid.

Barrowi wäin, ühendab (P.-Ameerika Põhja jäämere) Melville ja Lancasteri wäina üksteiſega.

Barry, Sir Charles (1795 kuni 1869), Inglise ehituſemeister, ehitas parlamendi maja Londonis.

Barth (l. baart), 1) Heinrich, Afrika-reiſija, ſnd. 1821 Hamburg'is, ſuri 1865 Berlin'is, reiſis 1845—48 läbi Põhja-Afrika, Syria ja Wäike-Aſia, 1849—55 läbi Põhja- ja Keſk-Afrika (iſeäranis läbi Keſk-Sudani), 1858 Wäike-Aſias, 1862 Europa Türgimaal, kutſuti 1863 Berlini ülikooli professoriks. Kirj. pääle muu „Reiſen und Entdeckungen in Nord- und Cen-

tral-Afrika" (reisid ja leiduseb Põhja- ja Kesk-Afrikas). 2) Theodor, Põhja-Saksa demokratide juhataja, snd. 1849, waliti esimest korda riigipäewa liikmeks 1881, andis 1883—1907 politilist nädalalehte „Die Nation" wälja, oli (1907) selle wastu, et wabameelsed wanameelselega ajutisesse ühendusesse astusiwad, nõudis sotsialdemokratiaga koos töötegemist ja kõige elawamat wõitlust wanameelsete wastu. Et ta soowisid tähele ei pandud, astus ta (1908) wabameelsest ühisusest wälja.

Barthou (l. bartuu), Jean Louis, Prantsuse politikamees snd. 1862, Dr. jur. Waliti 1889 a. saadikutekogu liikmeks. Hoidis parajusmeelsete poole. Oli 1894 awalikkude tööde ja 1895—98 sisemiste asjade minister. Pärast seda oli ta edumeeste klubi president, lahkus aga sest ametist sellepärast, et ta mõtted Meline mõtetega kokku ei sündinud. Siis nihkus ta pahemale poole ja hakkas radikalset politikat toetama. Kui Sarrien 1906 a. algusel uue ministeriumi kokku seadis, andis ta awalikud tööd B. hoolde, kes üks anderikkamatest Prantsuse politikameestest on. Radikalses Clemenceau ministeriumis, kes 1906 sügisel kokku astus, jäi ta oma ametisse edasi.

Barton (l. baartn), Edmund, Australia riigimees, snd. 1849 Sidney's. Saadeti Sidney ülikooli poolt 1879 Uus-Lõuna-Wales'i saadikutekogusse ja oli selle president 1883—87. Siis läks ta ülemkotta, sai walitsuse liikmeks ja tegi Australia ühisuse asutamiseks palju tööd. Kui ühisus walmis sai, oli ta tema esimene päaminister (1900—1903).

Baryt (l. bariit, Gr. k. barys, raske), raske-gips; leitakse kaewandusest; tarwitatakse apteegis.

Baryum (l. barium), hõbewalge metall, mida looduses wabalt mitte ei leita, waid ühendustes, näit. raske-gipsis (weewlihappeline baryt) ja witheritis (sõehappeline baryt).

Basalt, must ehk sinikashall klaasisarnane, kõwa, wäga raske mäekiwi tõug, mis põllu paasi-kiwist, augitist ja magneet-rauast koos seisab. B. on endiste aegade tulepurtskawate mägede kõwaks angunud lawa, mis kiwistades wiie- ja kuue-kandilisteks tulpadeks on lõhenud. Ehk küll b. hästi kõwa on, ei tarwitada teda siisgi ehituste jaoks, sest et ta õhu käes rabedaks läheb. B-i leitakse Ida-Siberist, Böömimaalt jne.

Basedow, Joh. Bernh. (õieti Joh. Berend Bassedau, ka Bernhard von Nordalbingen, nagu ta ise ennast sagedasti nimetas), Saksa kaswatuseteadlane (pädagog), snd. 1723 Hamburgi's, surі 1790 Magdeburgi's. Ta nõudis, et õpetus koolides tegelik peab olema, asutas eeskujuliku kooli (philantropinum'i) Dessausse, mida kuni 1778 a. juhatas.

Basel, kaks Schweitsi pool-kantoni: 1) Maa-Basel (422 rkm. suur, 6900 in.); 2) Linna-Basel (36 rkm. suur, 129,000 in.). Nad

on wäikſed demokratliſed wabariigid. Linna-Baſeli riigikorra pääpunktid on: Seaduſed annab Suur Nõukogu, kel 130 liiget on. Walitſuſt juhatab 7-liikmeline walitſuſenõukogu. Ülemaks kohtuks on 9-liikmeline kohtukoda. Need kõik walitakſe rahwa poolt otſekoheſe hääleandmiſega. Igal meeste ſooſt kodanikul, kes üle 20 aasta wana, on üheſugune hääleõigus. Rahwas wõib ka ſeadusi iſe anda. Igakord, kui 1000 kodanikku rahwa otſuſt nõuawad, tuleb kõigi hääleõigusliste kodanikkude tahtmiſt järele pärida. — Maa-Baſeli põhjusſeadus on umbes ſedaſama moodi kui Linna-Baſelil. Tema nõuab ainult weel rohkem rahwa hääletamiſt. Iga ſeadus, mille ſaadikutekogu walmiſtanud on, peab rahwahääletamiſe alt läbi käima. Kui 1500 kodanikku ſaadikutekogu laialiſaatmiſt nõuawad, ſiis läheb ſee nõudmine rahwahääletamiſe alla. On kodanikkude enamus laialiſaatmiſe poolt, ſiis wõetakſe uued walimiſed ette. Kui 1500 kodanikku mõne ſeaduſe andmiſt ehk mõne muutmiſt wõi kaotamiſt nõuawad, ſiis peab jällegi rahwa enamus otſuſt andma.

Baſhi-Buſukid (Türgi k.), mitte-korraliſed Türgi ſõjawäeoſad. On ſõja ajal wäga metſikud.

Baſhkirid, Tatari tõugu rahwas. B. elawad Urali ja Wolga wahel; arwu pooleſt on neid umbes 750,000 hinge. Nad on Muhamedi uſku. 70-datel aastatel wõtſiwad mitmed Wene ametnikud hulga b-de maid kawaluſega ära, mis järel neil ſuur maapuudus tuli.

Baſhlik (Türgi k.), pääkate; tarwitatakſe ka meil talwel.

Baſiilika (Gr. k. baſileus, kuningas), kuningakoda; romlaste juures „kohtu-koda". Wiimaste ehituste eeskuju järele hakati Konſtantin Suure ajaſt ſaadik kriſtlaste kirikuid ehitama, miſpäraſt neid ſiis ka baſiilika'ks kutſuma hakati.

Baſiliſk (Basiliscus mitratus), ſiſaliſkide tõug. B. kaswab kuni 3 jalga pikaks; toidab end putukateſt; elutſeb Lõuna-Amerikas.

Baſilios Suur, kirikuiſa ſnd. 330 Caeſareas (Kappadokia maal), ſuri 379 Caeſarea piiskopina; korraldas kiriku oluſid; oli arianlaste wastane. Tema antud ſeaduste järel käiwad weel nüüdgi Greeka kiriku mungad ja nunnad.

Baskid, Lääne Pyreneide mägeſtikus elutſew rahwas, arwu pooleſt u. $^1/_2$ milj. hinge. Neid peetakſe endiſte iberlaſte järeltulijateks. Nad räägiwad oma keelt, mida nad iſe „esquera" keeleks nimetawad. 13. aastaſajal andſiwad nad endid Kaſtilia kuningate wõimu alla ſelle tingimiſega, et nad edaspidigi oma ſeaduſi ja õiguſi (fuero) wõiwad pidada. Nii pea, kui neid õiguſi on rikutud, on nad ſõjariiſtus wastu pannud ja nii kaua ſõdinud, kuni nende eesõiguſi jälle makswateks on tunniſtatud.

Baskuntſhaki järw, ſoolajärw Aſt-

rahani kubermangus, 43 wersta (ümberringi mõõtes) suur. Saadakse iga aasta u. 11 milj. puuda soola.

Basmanow, Peter Feodorowitsch, Wene sõjaülem, wõitles Boris Godunowi ajal Wale-Dimitri I. wastu, wõitis wiimase Nowgorod-Sewerski juures (1604) ära, läks 1605 Wale-Dimitrit poole ja sai 1606 Dimitrit kaitsetes surma.

Basra (Bassora), Türgi linn Irak-Arabis, Schat-el Arabi ääres, 40,000 el.

Basrelief (l. baareljeef), wt. relief.

Bass, kõige madalam meesterahwa hääl, ulatab F-st kuni e'-ni.

Bassermann, Ernst, Saksa politikamees, snd. 1854. Badeni-maal pidas esiti kohtuniku ja siis adwokadi ametit, waliti 1893 Saksa riigipäewa liikmeks. On üks rahwuswabameelsete juhatajatest.

Bassia, wõi-puu; kaswab Ida-Indias. B. seemnetest saadakse wõisarnast õli (tshuri). Lehtedes leidub rohkesti piimasarnast mahla.

Bass-wäin, merekitsus Austraalia mannermaa ja Tasmania saare wahel. B. on 1797 a. üles leitud.

Bästa (Jt. k.), küllalt!

Bastard (Pr. k. batard, kahest ise sugust sündinud), sohilaps; wärdjas.

Bastian, Adolf (1826—1905), Saksa rahwateadlane (ethnograf), oli rahwa-teaduse museumi juhataja ja prof. Berlinis. Kirj. „Die Völker des östlichen Asien" (Ida-Asia rahwad), „Ethnologische Forschungen" (rahwateaduselised uurimised) jne.

Bastiat (l. bastjaa), Frédéric (1801—80), Prantsuse majanduseteadlane. Oli wabakauplemise poolehoidja ja sotsialismuse wastane. Kirj. „Harmonies economiques" ja „Sophismes economiques".

Bastille (l. bastij), wangimaja Pariisis, oli esialgu kindlus, häwitati 14. juulil 1789 suure mässu ajal Pariisi elanikkude poolt ära.

Bataljon (Pr. k. bataillon, l. batajóng), osa jalawäe polku, mitu roodu, sõja ajal umbes 1000 meest. Paljudes riikides on polgus 4 bataljoni ja bataljonis 4 rootu.

Batarei, suurtükiwäe osa, kus kuni 8 suurtükki ühes meeste, hobuste, moona ja muu kraamiga, mis wõitlemiseks tarwis läheb, on.

Batawia, Hollandi Ida-India asumaade päälinn Jawa saare põhjapoolsel kaldal. B. on Ida-Indias saarestiku kõige tähtsam kaubalinn; 110,000 el. Asutatud 1619 a. — B. klima on terwisele kahjulik.

Batawia wabariik, Põhja-Madalmaade (Hollandi) ametlik nimi 1795—1806.

Bath ordo (ehk **auutäht**), Inglise rüütli-ordo, kuningas Heinrich IV. asutatud 1339.; praegusel ajal Inglise auutäht ehk orden, mida pääasjaliselt sõjateenistuses olejatele antakse.

Báthori, 1) Stephan (1522 kuni 1586), Siebenbürgeri würst, waliti 1576 Poola kuningaks, wõitles 1579—82 Wene tsaari Iwan IV. wastu, sai Kiwerowa-Gorka rahu läbi (1582) Liiwimaa oma walitsuse

alla. — 2) Sigismund, Siebenbürger'i würst 1586 — 97 ja 1599 kuni 1602, andis 1597 Transsylwania Saksa keisri Rudolf III-le.

Bathybius, merepõhja lima.

Batist (battist), kõige peenem, hästi tihedasti koetud linane riie.

Batjuschkow, Konstantin Nikolajewitsch (1787—1855) Wene luuletaja.

Batman, raskuse-mõõt, Persias = 12 ehk 6 naela, Türgimaal = 18 naela, Turkestanis = 8 puuda.

Batum, Wene linn Taga-Kaukasias, Mustamere kaldal, 30,000 el.

Batõi, tatarlaste khan, laastas 1236 Lõuna-Wenemaad, asutas Kuldordo. Wõitis 1252 terwe Wenemaa oma alla. Selleşt aastast algab Wenemaal 200 aastane Tatari-ikke ajajärk.

Baudin (l. bodäng), Eugène, Prantsuse politikamees, snd. 1853, portselanitööline poeg, oli ise ka esiti portselanitööline. Lõi juba noorel eal sotsialismuse poole. Wõttis 1871 kommune-mässust osa, mõisteti surma ja põgenes Inglisemaale, kus ta ennast töölisena elatas. Waliti 1889 saadikutekogu liikmeks. Oli 1899—1902 Waldeck-Rousseau ministeriumis awalikkude tööde minister.

Baudouin de Courtenay (l. boduäng de kurt'nee), Jan Ignatius (Iwan Aleksandrowitsch), Slaawi keelte uurija ja politikamees (snd. 1845 Wene-Poolamaal). Sai 1870 Peterburis Slaawi keelte eradotsendiks ja 1874 Kasanis professo-riks, asus 1883 Tartusse, 1894 Krakausse ja 1901 Peterburisse selleşama ameti pääle. On iseäranis Wana-Poola keelt ja Lõuna-Slaawi murrakuid uurinud. Wiimastel aastatel on ta ka radikalse politikamehena tegew olnud ja pääle muu Wenemaa wähemate rahwuste õiguste laiendamist nõudnud.

Baur, Ferdinand Christian (1792—1860), Saksa protestantline usuteadlane, oli usuteaduse prof. Tübingeni ülikoolis ja n. n. „Tübingeni kooli" põhjendaja. B. arwamise järele on ristiusk küll Kristuse asutatud, aga alles Pauluse läbi üleüldiseks usuks saanud. Uue-Testamendi raamatud on sihilise otstarbega kirjutatud. Nad kõnelewad rohkem kas Pauluse ehk Peetruse kasuks. Kirj. „Lehrbuch der christlichen Dogmengeschichte", „Untersuchungen über die kanon. Ewangelien", „Das Christentum und die christliche Kirche der drei ersten Jahrhunderte."

Bauske, linn Kuramaal; 10,000 el.

Bautakiwi, surnude mälestuseks üles seatud kiwi, mälestusesammas ilma päälkirjata.

Bautzen, Saksa linn Spree jõe ääres (Saksi kuningriigis), 27,000 el. Napoleon wõitis siin wenelased ja preislased 1813.

Bay (Ingl. k. l. bee), laht, sadam.

Bayonne (l. bajònn), 1) linn ja kindlus Prantsusemaal, Alam-Pyrenei departemangus 28,000 el. — 2) Linn Põhja Amerikas, County Hudson'is 19,000 el.; petroleumi puhastamise wabrikud.

Bayreuth (l. bairöit), linn Baierimaal, 32,000 el. Siin on Saksa helilooja Richard Wagneri „rahwa teater", „Eremitage" ja „Fantasie" nimelised lossid, ning Saksa kirjaniku Jean Pauli auusammas.

Bazaine (l. basän), François Achille, Prantsuse sõjaülem (1811 kuni 1888). Andis 1870 Metzi linna ligidal end 173,000 sõjamehega ja sõjamoonaga wangi. Pääle rahutegemist anti ta kohtu kätte ja mõisteti surma, mis aga 20 aastaseks wangistuseks pehmendati. 1873 wiidi ta St. Marquerite saarele elama, kust tal aga oma abikaasa awitusel korda läks ära põgeneda. Pääle põgenemise elas ta Belgias ja hiljem Madridis, kus ta ka waesuses ja oma abikaasa poolt mahajäetud suri.

Bazard (l. basaar), Saint-Amand (1791—1832), karbonaride salaseltsi asutaja Prantsusemaal ja agaram Saint-Simon'i (Sen-Simon) järelkäija.

Beaconsfield (l. biiknsfiild), Benjamin Disraeli, Earl of (1804—81), Inglise riigimees ja kirjanik. Oli 1868 ja 1874—80 Inglise pääminister. Tema tegewusel sai (1876) kuninganna Viktoria India keiserinna auunime. Kirjutas romanisid, mis oma olude ja eluwiisi de kirjelduse poolest eeskujulised on. B. oli kirjanduse-ajaloo kirjutaja Isaak d'Israeli B. (snd. 1848) poeg.

Beattie (l. biitii), James (1735 kuni 1803), Schoti mõttetark ja luuletaja, prof. Aberdeeni ülikoolis, mõttetarga Humes'e wastane. Kirj. „Essay on the nature and immutability of truth".

Beaumarchais (l. bomarshää), Pierre Augustin Caron de (1732—99), Prantsuse näitekirjanik ja mässu (rewolutsioni) ettewalmistaja. Kirj. naljamängud: „Sevilla habemeajaja", „Figaro pulmad". Mässu ajal kaotas ta oma terwe waranduse.

Beau monde (Pr. k., l. boo mongd), peenike seltskond; kõrgem rahwakiht.

Beauté (Pr. k. l. botee), iludus.

Bebel (l. beebel), Ferdinand August, Saksa sotsialdemokratia juhataja, snd. 1840. käsitööline pojana Kölnis, õppis treialiks ja asutas Leipzigis oma töökoja, mida ta kuni 80-date aastate alguseni pidas, kus ta maalt wälja aeti. B. hakkas tööliste liikumisest juba 60-date aastate alguse l osa wõtma, hoidis esiti wabameelsete poole, kuni ta 60-date aastate lõpu poole Liebknechti mõjul sotsialdemokradiks sai. Waliti 1865 Leipzigi haridusseltsi presidendiks ja sai warsti selle järel tööliste seltside ühenduse eesistsjusesse. 1869 wõttis ta Eisenachi kongressist osa, kus Saksa sotsialdemokratiale alus pandi. Tema mõjul astus uude erakonda hulk töölisi, kes senini wabameelseid oliwad toetanud. Saksimaa tööliseid oliwad ta juba 1867 Põhja-Saksa riigipäewa liikmeks walinud, 1871 saatsiwad nad ta ka Saksa riigipäewale. Selle liige on ta peaaegu wahetpidamata kuni

ſiiamaani olnud, 1881—90 ka weel Saksi maapäewa liige. 1872 mõisteti ta „riigi äraandmiſe eeſt“ kaheks aastaks kindluſesſe wangi, ja päraſt weel majesteedi auu haawamiſe ja muude ſüüde eeſt. Kokku on ta 57 kuud wangis istunud. B. on tubli töötegija ja hiilgawate annetega kõnemees, kes tundi wiis järge mööda kõneleda wõib, ilma et ta kuulajatele igawaks läheks. Marxi õpetuſeſt hoiab tema kõwasti kinni ja uſub kindlasti, et tööliſed wõimu riigis warsti oma kätte ſaawad. Oma erakonda on ta liigjulgete ettewõtete eeſt alati hoiatanud, mitu korda on ta üleüldiſe ſtreigi ja mitu korda ſõjawäe waſtaſe kihutuſetöö waſtu kõnelnud.

Beck, wabaherra von, Auſtria politikamees, nimetati 1906 ſuwel pääminiſtriks. Tema wiis üleüldiſe walimiſeõiguſe ettepaneku läbi.

Becket, Thomas (1119—70), Canterbury pääpiiskopp (1162 ſaadik) Ingliſemaal, wõitles Ingliſe kuninga Heinrich II. waſtu kiriku ilmaliku wõimu päraſt. Ta äritas kuningat nii, et ſelle poolehoidjat ta kirikus ära tapſiwad. Heinrich II. pidi ſeepäraſt paawsti ſunnil B. haual oma pattu kahjatſema ja munkadel ennaſt peksta laſkma. Kuningas Heinrich VIII. laskis B. luud hauaſt wälja kaewata ja ära põletada.

Becquerel (l. bekkerell), Anton Henry, Prantſuſe fiiſikateadlane, ſnd. 1852, on 1895 a. ſaadik politehnikumi prof., leidis 1896. n. n. B.-kiired üles.

Beda, Venerabilis, anglo-ſakſide ajaloo-kirjutaja, ſnd. 672, oli 702 a. ſaadik presbyter Girvy kloſteris, ſuri 735. Kirj. „Historia ecclesiactica gentis Anglorum“ (Anglo-ſakſide kiriku-ajalugu).

Bedford (l. bedförd), Ingliſe linn Ouſe jõe ääres; 35,3000 in.

Bedlam (l. bedlämm), waimuhaigete maja Londonis.

Beduiinlaſed (Ar. k. „kõrbe elanikud), Arabia, Syria ja Libya kõrbe rändajad rahwad. Nad on Muhamedi uſku ja elawad oma walitud würſtide (ſcheikide) juhatuſe all.

Beecher-Stowe (l. biitſher-ſtou), Harriet (1812—96), Amerika naiskirjanik. Kirj. romani „Uncle Toms cabin“ (Tomi onu onn), millel wäga ſuur mõju oli Amerika orjakaupluſe häwitamiſe kohta. Seda raamatut on pea igaſſe Europa keelde ümber pandud (tõlgitud 1901 a. Eesti keelde lühendatud kujul).

Beelzebub (Ebr. k. Baal ja ſebub, kärblane), Wiliſti rahwa jumal. Juutide nimetus „pääkuradile“.

Beernaert (l. beernaart), François, Belgia riigimees, ſnd. 1829, mõõdukas kiriklane, hää kõneleja. Oli 1873—78 miniſter ja 1884—94 pääminiſter; walmiſtas uue waliminſeõiguſe ſeaduſe. Päraſt wõttis ta Haagi rahukonwerentſi tööſt oſa.

Beethoven, Ludwig van, Saksa kõige kuuluſam helilooja ehk komponiſt, ſnd. 1770 Bonni linnas. Läks 1792 Wieni linna, kus Hay-

deni, Schenk'i, Albrechtsberger'i ja Salieri juhatusel muusikakunsti õppis. Ehk küll temal Wienis mitte kindlad kohta ei olnud, sai ta oma kõrgete kaitsjate käest ning oma helitööde eest nii palju tasu, et sellest ära elada wõis. Tema helitööde arw on 126. Kõige paremateks neist peetakse operid „Egmont", „Fidelio", oratorium „Kristus Õlimäel", sümphoniad, wiiulikwartetid, sekstetid, kwintetid, sonatid, laulud jne. B. suri kurdina 1827 Wienis. Tema auuks on Bonni ja Wieni linna auusambad üles seatud.

Beewern, wana-aegsete lätlaste kindlus Asti järwe ääres.

Begonia (begonia), tuttaw ehtetaim begoniaceae sugukonnast. B. kodumna on Asia, Amerika ja Afrika soojemad osad. B-id kaswatakse ka meil oma iseäraliste õiete ja ilusate, sagedasti õige kirjude lehtede pooleşt tubades. B-d siginewad seemnete oksade ja lehtede abil.

Behrens, Bertha (warju-nimega W. Heimburg), Saksa naiskirjanik, snd. 1850. Kirj. uudisjuttusid ja romaniside.

Behring, wt. Bering.

Behring, Emil v., Saksa arst, snd. 1854 Preisimaal; prof. Marburg'is. Leidis kurgutõbe (diphteritise) terwise-lima (serumi) üles.

Bei (Türgi k.), herra, würst, kõrgemate Türgi ametnikkude, ohwitseride ja suurtsugu meeste auunimi, wähem kui pasha. Ka Samos'e ja Bulgaria würstid ning Prantsuse kaitsewalitsuse all olew Tunis'e riigipää kannawad seda nime.

Beirâm (bairam), kaks Muhamedi usuliste suurt püha: suur b. ja wäike b. Suur B. (Ar. k. el'-id al-fitr) pühitsetakse kaheteistkümne kuu kümnendal päewal ja wäike b. (Ar. k. el'-id adhha) Shawwâl'i kuu kolmel esimestel päewadel. Neil pühadel antakse kingitusi lastele ja teenijatele ning käidakse üksteise juures wõõrsil.

Beirut (wanal ajal Berytos), tähtjas Türgi kauba- ja sadamalinn Syrias, Wahemere ääres; u. 120,000 el. Linnas walmistatakse palju siidi- ja puuwilla-riiet, höbe- ning kuldlõnga.

Beketow, Andrei Nikolajewitsch, Wene taimeteadlane, snd. 1825. Kirjutas: „Tükikene Tiflisi taimekaswust", „Kliima mõju männa ja kuuse kaswu kohta" jne.

Bela, kreisilinn Sjedletzi kubermangus 14,000.

Belfast, linn Jirimaal, Ulsteri maakonnas (prowintsis) 349,000 el.

Belfort (l. belfoor), Prantsuse kindlus ja linn Vogesi mägestikus, 32,564 el.

Belgia, kuningariik, 29,457 rkm. suur, 7,238,622 in. Piirid. Põhjas: Holland; lõunas: Prantsusemaa; idas: Holland, Rheini maakonnad, Luxemburg; läänes: Põhjameri. B. maapind on suuremalt jaolt tasane, ainult kesk hommikupoolne osa on mägine (Ardenni kiltmaa). — Jõed: Schelde, Leye,

Dender, Rupel, Maas, Sambre, Ourthe. — Kanalide pikkus on B-s u. 800 km. — Saadused: kiwisüsi (4,972 milj. kgr.), raud (526 milj. kgr.), rauamuld, klaas, willad, puuwilla-tööstuse saadused, pitsid, sõjariistad, wili, linad, tubak, punawärwi juur (krapp). — Pääslinn: Brüssel. B-s on 9 maakonda (prowintsi): Antwerpen, Brabant, Lääne-Flandern'i, Ida-Flanderni, Hennegau, Lüttich, Limburg, Luxemburg, Namur. Ametlik keel on Prantsuse keel. B-s on 4 ülikooli. (Gent'is, Lüttich'is, Brüsselis ja Löwenis), u. 200 keskkooli ja 6500 algkooli. Raudteede pikkus: 4581 km. — Riigi korraldus. Belgia põhjusseadus (tehtud 1831 a. Inglise seaduste eeskujul, parandatud 1893) annab kodanikkudele ja parlamendile suured õigused. Pääle muu wõiwad kodanikud iga ametniku pääle kohtus kaebtust tõsta, ilma et seks iseäralist luba tarwis oleks. Edasi on neil laialine õpetusewabadus ja wõiwad nad takistamata kõiksuguseid koolisid asutada. Edasi on emakeele tarwitamise õigus laialine, Prantsuse keele kõrwal on Flääми keelel suured õigused. Ka wõib igaüks weel oma usku wabalt tunnistada, ja ei ole kirikliise abielu sundust olemas. Põhjusseadus ütleb, et iga wõimu hallikas rahwas on. Riigipää, kuningas, pärib oma ameti, aga kui tal meestesoost pärijaid enam ei ole, siis wõib ta enesele järeltuleja ainult rahwaasemikkude kogu, parlamendi, nõuusolemisel nimetada. Seadusi anda ja walitseda wõib kuningas ainult parlamendi kaastegewusel ja hääkskiitmisel. Kuninga poolt nimetatud ministrid peawad parlamendi usaldusemehed olema. Kuningas wõib parlamendi laiali saata, aga uued walimised peab ta määratud aja jooksul ette wõtta laskma. Iga nowembrikuu teisel teisipäewal algab parlament koosolekuid ja jääb selle järel wähemalt 40 päewa kokku, siis ei ole riigipääl laialisaatmise õigust. Kuninga palk määratakse parlamendi poolt ära. (Ta on praegu $3\frac{1}{10}$ miljoni franki.) Parlament on kahekojaline. Alamkojas on iga 40 tuhande elaniku kohta üks saadik. Walimisõigus on üleüldine, otsekohene ja salajane, aga mitmesugune. Walida wõib iga meeste soost kodanik, kes wähemalt 25 aastat wana on ja ühel kohal wähemalt aasta aega on elanud. Kaks häält on esitiks igal mehel, kes wähemalt 35 aastat wana, naesemees wõi lesk on ja aastas 5 franki otsekoheseid maksusid maksab, ja teiseks igal mehel, kel wähemalt 2000 franki liikumata warandust on wõi riigi hoiukassas kapitali, mis aastas wähemalt 100 franki kasusid kannab. Kolm häält on: 1) neil kes ülema keskkooli on lõpetanud, 2) neil, kes awalikku ametit on pidanud wõi peawad ja 3) waranduse naesemeestel, kes üle 35 aasta wanad on. (1902. andsiwad ligi $1\frac{1}{2}$ miljoni walimisõiguslist omad hääled ära. Neist oli ainult üks hääl 924 tuhandel, kaks häält

ligi 325 tuhandel ja kolm häält 243 tuhandel. Nii oli 568 tuhandel mitme-hääle mehel kokku 1,379 tuhat häält, 924 tuhandel ühe-hääle mehel aga ainult 924 tuhat.) Walimiſed wõetakſe nimekirjade järel 41 walimiſekonnas, milleſſe terwe maa, ſ.o. 9 maakonda (prowintſi) jagatakſe, ette. Kohad jagatakſe erakonda de wahel häälte arwu järel ära. Saadikutekogu walimiſi peetakſe iga kahe aasta tagant, ja nimelt walitakſe ſiis iga kord pooled ſaadikud. Kui kogu enneaegu laiali ſaadetakſe, ſiis tuleb ta terwelt uuesti walida. Walida wõidakſe iga hääleõiguslik. — Ülemkoda ehk ſenat walitakſe 8 aastaks, ja nimelt iga nelja aasta järel pooled ſenatorid. Kui parlament enneaegu laiali ſaadetakſe, ſiis tuleb terwe ſenat uuesti walida. 80 tuhande elaniku kohta tuleb 1 ſenator. Walimiſeõigus on ſeeſama, mis ſaadikutekogu liikmete walimiſel, muud kui walijatelt nõutakſe 25 aastaſe wanaduſe aſemel 30 aastaſt. 26 ſenatori walitakſe maapäewade poolt, 2—4 igaühe poolt, maa elanikkude arwu järel. Et maapäewade walimiſeõigus ſedaſama moodi on, nagu ſaadikutekogu oma, ſiis ei ole nende poolt walitud ſenatorid teiſt moodi. Walida wõidakſe ainult ſeda, kes wähemalt 40 aastat wana on. Pääle ſelle peawad rahwa poolt otſekoheſe hääleandmiſega walitawad jõukad inimeſed olema; neil peab kas 12 tuhande frangi eeſt liikumata waranduſt olema, wõi nad peawad aastas 200 franki otſekoheſeid makſuſid maksma. Ka ei ſaa nemad palka, kuna aga igale ſaadikutekogu liikmele aastas 4 tuhat franki makstakſe. Ka igakordne täiſealine ainujärjepärija on ſenati liige, 18 — 25 eluaastani on tal nõuuandew hääl, 25 eluaaſtaſt pääle aga ka otſustaw. — Paljud riigid on Belgia põhjuſſeaduſt oma põhjuſſeaduſe tegemiſel eeskujuks wõtnud, nii Hiſpania, Portugal, Rumenia, Bulgaria ja wiimati weel Perſia.

Belgrad, Serbia päälinn, Donau ja Sau jõgede wahel; 80,000 in.; kindlus. Linnas on kuninga loſs, akadeemia ja gümnaſium. — 1440 ja 1856 a. piiraſiwad B-i türklaſed. Ta on 1817 a. ſaadik Serbia päälinn.

Belial (Ebr k.), ſaatan, kurat.

Beliſar, Ida-Roma riigi keiſri Juſtinian'i kuulus ſõjaülem, ſnd. 505, Illyrias, wõitles 529 wõidurikkalt perslaſte wastu, häwitas 534 wandalide riigi Afrikas, wõitis 536—39 ida-gootlaſtelt Alam-Italia ja Roma linna ära; ſõdis uuesti 544 ida-gootlaſte wastu Italias, wõitis 559 bulgarlaſed Konſtantinopoli ees. B. üle kaewati, et ta ſala-mäſſu oſaline olla, miſpäraſt ta wangi pandi (562), kuſt aga pea jälle wabaks laſti. Ta ſuri 565. Need jutud, milles räägitakſe, et ta waeſena ja pimedana Konſtantinopoli uulitſatel eneſele üleſpidamiſt olla kerjanud, on wälja mõeldud.

Bell, 1) Andrew (1753—1833), kirikuõpetaja, töötas eſiteks Kanadas, päraſtpoole Madras'is (Ida-Indias). Tema täiendas Lancasteri õpetuſe-

wiisi, mispäraſt ſeda õpetuſewiisi ſiis Bell-Lancasteri õpetuſewiiſiks kutſuma hakati. — 2) Charles (1774—1842), Inglise haawaarſt ja anatom. Tema pani tähele, et ſelgroo-üdi eespoolſed ergud ligutajad, tagapoolſed tundjad, ſ. o. keha tundmiste awaldajad on. — 3) Alexander, Graham, ülesleidja, ſnd. 1847 Edinburg'is, oli prof. Bostonis, leidis 1872 teleſoni ja 1880 a. foto-ſoni üles.

Belladonna ehk „**hullkirſs**“ (atropa belladonna) mitmeaastane taim ſurmarohtude (solanaceae) ſugukonnaſt, kaswab metſikult Europa kilt-maa metſades, ſaab kuni 4 jalga kõrgeks. Tema õied on punakas-pruunid ehk tumepruunikas lillad, wili — muſt mari wäheldaſe kirſimarja ſuurune. Kõik b. taime oſad on wäga mürgiſed. B. tähtſam alkaloid on atropin. B. lehti tarwitatakſe rohuteaduſes mitmeſuguste arſtirohtude walmiſtamiſeks.

Bellamy, Edward, Amerika kirjanik (1850—98). Kirjutas pääle muu ſotſialiſtliſe tulewikuromani „Looking backward (Tagaſiwaade) 2000 kuni 1887“, mis peaaegu kõigiſſe haritud keeltesſe ümber on pandud.

Belletristika (Pr. k. belles lettres), ilukirjandus. — **Belletriſt**, ilukirjanik.

Bellini, Vincento, Italia heliloja, ſnd. 1892 Sitſiilias, ſuri 1835 Puteaux'is Pariſi ligidal. Tema tuttawamad helitööd on operid: „Norma“, „Puritanlaſed“ ja „Uneskäija“.

Bell-Lancasteri õpetuſewiis, õpetuſewiis, mis ſelle pääle põhjeneb, et targemad õpilaſed kooliõpetaja juhatuſel rumalamaid õpetawad. Selle õpetuſewiiſi ülesleidjad oliwad Bell ja Lancaster; tarwitati 18. aastaſaja lõpul üleüldiſelt.

Bellóna, romlaste nais-ſõjajumal. Tema auuks oli uhke tempel Roma linnas.

Bellum omnium contra omnes (Lad. k.) kõikide ſõda kõigi wastu.

Belot (l. beloo), Adolphe (1829 — 70), Prantſuſe näite- ja romani-kirjanik; elas adwokatina Nancy's.

Belſatſar (kiilkirja järel Belſchar-uſur), Piiblis (Danieli raamatus) öeldakſe, et B. Babylonia wiimane kuningas on olnud. Ta oli oma riigi ſuurnikud piduſööma-ajale kutſunud. Kui pidustus kõige paremas hoos oli, ilmus käſi ja kirjutas ſeinale: meneh, meneh tekel upharſin, mis riigi häwinemiſt tähendas. Samal ööl ſuri B.

Belt, Suur- ja Wäike-, kaks merekitſuſt. Suur-B. on Seelandi ja Füneni wahel, Wäike-B. Fünen'i ja Jüüdimaa wahel. Mõlemad ühendawad Läänemerd Põhjamerega.

Beludſhistan, maa Aſias, Afghanistani ja Arabia mere wahel; 276,515 rkm. ſuur, 350,000 in. Maapind on mägine, jaolt kõrbe. Elanikud: Muhamedi uſku beludſhid ja breguid. Päälinn: Kelat. B. ſeiſab nime järel küll Kelati khani walitſuſe all,

aga tõepooleſt on läänepoolne jagu Perſia ja idapoolne jagu Inglise kaitſe-walitſuſe all.

Benares, linn Briti Ida-Indias, Ganges'e jõe ääres; indialaste püha linn; 209,500 el. Linnas on 272 moſcheed ja hindude kõrgem uſuteaduſe kool.

Bender, kreiſilinn Beſſarabia kubermangus, Dnjeſtri jõe ääres, 33,000 el.

Bendin, kreiſilinn Petrokowi kub. (Poolamaal); 21,000 el.

Bene (Lad. k.), hästi.

Benedetti, Vincent, krahw von, Prantſuſe diplomat, ſnd. 1817, nimetati 1861 ſaadikuks Turinisſe, oli 1864—70 ſaadikuks Berlinis, pani Emſi ſupeluskohas Prantſuſe walitſuſe nõudmiſe Preiſi kuninga Wilhelm I-ſele ette, mille tagajärjeks Saksa-Prantſuſe ſõda oli.

Benedikt Püha, ſnd. 480 Nurſias (Umbrias), ſuri 543; aſutas Neapeli linna ligidal Monte Caſſino nimeliſele mäele munga-kloſtri. Selle kloſtri ſeaduſed, mis B. kokku ſeadis, on kõigile teistele Lääne-Europa munga-kloſtritele eeskujuks olnud.

Benedix, Julius Roderich (1811—73), Saksa näitekirjanik. Kirj. nalja-näitemänguſid.

Benediktow, Wladimir Gregorjewitſch (1807—73), Wene luuletaja.

Beneficium (Lad. k., l. beneſiitſium) häätegu; keſkaja laenuwalitſuſe ehk feodalismuſe ajal mõiſa, mis ſõjameestele wõi uſtawatele teenritele kingiti, wõi ka tarwitada anti; ka kirikumõiſa.

Beneſiz (Lad. k., l. beneſiits), teatri etendus, mille ſiſſetuleku keegi näitleja ſaab.

Beneke, Friedrich Eduard (1798—1854), Saksa mõttetark. Kirj. iſeäranis hinge- ja kaswatuſe-teaduſe üle.

Bengalia, Briti maakond ehk prowints Ida-Indias, 392,480 rkm. ſuur, u. 72 milj. in. Päälinn: Kalkutta.

Bengali merekitſus, India okeani jagu, Ees- ja Taga-India wahel.

Bengali tuli, wärwi- ehk ilu-tuli, mis Bengaliaſt pärit on ja ka meile muemal ajal kaunis tuttawaks on ſaanud. B. tulede jaoks pruugitakſe teatawate metallide ſoolaſid, millel põlemiſe juures wärwiline leek on. B. tule retſeptiſid on wäga palju. Siin anname mõned tähtſamad neiſt:

	Roheline.	Punane.	Kollane.	Sinine.	Walge.
Klooritashapu kali (Kali chloric.) . .	32,7 oſa,	29,7 oſa,	—	54,5 oſa,	—
Weewlit	9,8 „	17,2 „	23,6 oſa,	—	20 oſa.
Punſütt (peenikeſeks tambitud)	5,2 „	1,7 „	3,8 „	18,1 „	—
Lämmastikhapu bariumi (Barit. nit.) .	52,3 „	—	—	—	—
„ ſtrontſiumi (Stronc. nitric.) .	—	45,7 „	—	—	—
„ natriumi (Natr. nitric.), Tſchili ſalpetrit	—	—	9,8 „	—	—
Weewliammon. waske (Cupri sulfammon.)	—	—	—	27,4 „	—
Salpetrit (Kali nitricum)	—	—	62,8 „	—	60 „
Weewel-ſtibiumi (sulf. stibium, antimonii)	—	5,7 „	—	—	6 „
Püſſirohu pulbrit	—	—	—	—	15 „*)

*) Selle ſegu kokkupanemiſe juures tuleb iga aine iſeäraldi peenikeſeks tõugata ja alles ſiis õrmede abil läbi ſegada. Waſtaſel korral wõib plahwatus tulla.

Hariduse sõnaraamatu

otstarbe on tähestikulises korras kõigist maailma teaduse-harudest õpetust pakkuda, nagu: ajaloost, arstiteadusest, kaswatuseteadusest, kirjanduse-ajaloost, kunstist, kunstide-ajaloost, iluteadusest (ästhetikast), kaubanduseteadusest, lahutuseteadusest, looduseteadusest, maadeteadusest (geografiast), maateadusest (geologiast), muinasteadusest, matematikast, muusikast, mõttetarkusest, põllutööteadusest, rahwa-majanduseteadusest, sõjateadusest, täheteadusest, usuteadusest, wiisikast, õiguseteadusest jne. jne.

Raamatu sisu seletuseks on umbes **500 pilti, 50 mitmewärwilist maade-kaarti, Weneriigi kubermangude-kaardid** ning **täielik, mitmewärwiline Eestlaste maa** ja **Wenemaa kaart** ja tähtsamate **kodumaa-linnade plaanid.**

Raamat ilmub umbes **25 wihus;** iga wihk on 64 weergu (2 poogn.) suur.
Hind iga wihu eest **25 kop.**
Ilmumine kestab umbes 2 aastat.

Ettetellijad, kes raha ära maksawad, saawad terwe raamatu 350 kopika, posti kaudu 4 rbl. eest.

Ettetellimistega palutakse rutata, sest et raamatu hind edaspidi hästi kallimaks saab tõstetud.

Lootes, et Eesti rahwas sellest tähtsast kirjanduselisest tootest rohkesti osa wõtab, jääb

Austusega

P. Schmidt'i

raamatukaupl. Tartus, Kaubahoowis nr. 3.

Tellimise adress: Книжный магазинъ П. Шмидта, Юрьевъ, Лифл.

P. SCHMIDT'I

raamatukaupluse kulul on ilmunud:

Üleüldine ajalugu.

Wana-, kesk-, uus- ja kõige uuem aeg.

Kirjutanud

Dr. hist. K. O. Lindequist.

Raamat on 21. wihus, suures kaustas, mitmesaja pildiga kaunistatud. Iga wihk on 64 lehek. suur.

Et seda raamatut igaühele kättesaadawaks teha, on hind hästi odaw määratud, ja maksab iga wihk **ainult 25 kop.** — Köidetult on raamat kahes osas: **I. osa: wana- ja kesk-aeg; II. osa: uus- ja kõige uuem-aeg.** Hind köidetult kahe osa eest lihtköites **6 rbl.**, iluköites **7 rbl.**

Ajalugu on kõige rikkam õpetuse-hallikas ja huwitawam teadus, mis näitab, kuidas inimesesoo haridus on alanud ja kuidas rahwad aastatuhandate jooksul hariduse teel on edenenud. Pääle riikliste olude jutustab eelolew ajalugu ka sellest, kuidas teadus, kunst, ühiskonna-elu, käsitöö ja kaubandus kord-korralt ikka kõrgemale järjele on tõusnud.

Eelolewas ajaloos on ka Eesti ja Soome sugurahwa ajalugu laiemalt kirjeldatud.

Nüüdsel ülitähtsal ajajärgul, mil meie rahwa elu ja olu wiimaste Wene riigi sündmuste tõttu wägewasti on muutnud, on ajaloo tundmine igaühele wäga tarwilik asi. Sest ajalugu jutustab meile riigi-(politika) ja ühiselu-(sotsial) olude arenemisest ja selgitab meie silmi olewikust aru-saamisele, tulewikule ettewalmistamiseks. Sellepärast peab igaüks, kes awalistes asjades kaasa tahab kõnelda, tingimata ajaloo-käiku tundma. — Suur kirjamees Schiller nimetab ajaluga „maailma kohtumõistjaks". — Pääle selle on aga ajalugu terwele inimesesoole seda, mis üksikule inimesele tema elukäigul suure waewaga kogutud eluõpetused on, s. o. **elukool**. Õpitagu siis **ajalugu tundma!** Selleks on nüüd **täielise üleüldise ajaloo ilmumise läbi** ka Eesti keeleski wõimalus.

Kes raamatu hinna rahas ehk markides sisse saadab, sellele saadetakse raamat kätte.

Tellimise adress: П. Шмидтъ, Юрьевъ, Лифл. губ. **Kaubahoow nr. 3.**

Ed. Bergmann, Tartus.